ACADEMIA ROMANA

ROMÂNII BĂNĂȚENI

DIN PUNCTUL DE VEDERE AL

CONSERVATISMULUI DIALECTAL ȘI TERITORIAL

DE

B. P. HASDEŬ

MEMBRU AL ACADEMIEĬ ROMÂNE.

ESTRAS DIN

ANALELE ACADEMIEĬ ROMANE

Seria II. — Tom. XVIII

MEMORIILE SECTIUNII LITERARE.

BUCURESCI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE CAROL GÖBL

16, STRADA DOAMNEI, 16

1896.

ROMÂNIĬ BĂNĂȚENĬ

DIN PUNCTUL DE VEDERE AL CONSERVATISMULUI DIALECTAL ȘI TERITORIAL

DE

B. P. HASDEŬ
Membru al Academieĭ Române.

Ședința de la 2 Februarie 1896.

PREFAȚA

In anul acesta 1896, Unguriĭ serbéză jubileul lor de 1000 de anĭ, de când sĕlbatecul Arpad devenise stăpân al Pannonieĭ. Un jubileŭ avem și noĭ, Româniĭ, tot în anul acesta 1896; un jubileŭ nu de 1000, ci de 1500 de anĭ, și nu un jubileŭ de victoria sĕlbătecieĭ, ci un jubileŭ de rĕspândirea civilisațiuniĭ. Sunt acum 1500 de anĭ, la anul 396 după Crist, sântul Nichita, Român din Dacia și episcop al Dacieĭ, după ce propagase cultura creștină printre Hunĭ, a făcut o călĕtoriă la străbuna Romă, pentru ca pe malurile Tibruluĭ să salute Columna luĭ Traian în numele Dacieĭ. Este un jubileŭ maĭ lung și maĭ frumos decât jubileul luĭ Arpad. Acestuĭ jubileŭ al Daco-românuluĭ sântul Nichita, civilisatorul Hunilor, un far de lumină în mijlocul barbarieĭ, îĭ închin eŭ lucrarea, pe care o presint acum Academieĭ Române.

2 Februarie 1896.

Din tóte regiunile locuite astă-ḑĭ de Românĭ la nord de Dunăre, *Bănatul* și *Oltenia,* cu prelungirea lor cea comună în ţéra *Haţegului,* sunt singurele carĭ represintă o continuitate neîntreruptă geografico-istorică a neamuluĭ românesc, — un cuĭb de unde se romanizà treptat ţĕrile spre apus, spre crivĕţ și spre resărit, ba indirect și cele de peste Dunăre, cuĭbul mereŭ descărcându-șĭ prisosul, dar remânênd tot-d'a-una plin.

Și nicĭ nu puteà să fi fost un alt cuĭb, întru cât Bănatul și Oltenia aŭ fost cele dintâiŭ porţiunĭ, pe carĭ le cuceriseră în Dacia legionariĭ Romeĭ și fără menţinerea cărora eĭ nu puteaŭ stăpânì restul Provincieĭ Traiane. Ar fi o curată absurditate de a crede cine-va că colonisarea romană a fost maĭ compactă și maĭ solidă în Transilvania saŭ pe aĭurĭ, unde ea era maĭ depărtată de Italia și tot-odată maĭ apropiată de lumea cea barbară din Orient.

Deșì învecinate, totușĭ Bănatul și Oltenia nu se confundă întru cât-va decât numaĭ pe la Orșova și pe la Mehadia, avênd o liniă de demarcaţiune firéscă pré bine determinată prin acel crescet al Carpaţilor, care tocmaĭ între ele se lasă jos și trece Dunărea, pentru a se unì de dincolo cu Balcaniĭ. Din acéstă causă expansiunea elementuluĭ românesc din Bănat se operà maĭ în specie spre Pannonia, iar a elementuluĭ românesc din Oltenia tindea maĭ cu samă spre Nistru

Migraţiunĭ dela Olt spre Timiș și vice-versa, firesce, s'aŭ întâmplat nu odată, și una din ele bună-óră, în timpiĭ modernĭ, a dat nascere în Bănat uneĭ poporaţiunĭ oltenescĭ, așá numiţilor *Bufanĭ,* carĭ nicĭ până astă-ḑĭ nu s'aŭ confundat cu *Frăţuţiĭ* saŭ Bănăţeniĭ propriŭ ḑișĭ. Tocmaĭ acésta însă dovedesce că Oltenia și Bănatul, deșì se întăriaŭ din când în când reciproc prin revĕrsarea

prisosuluĭ poporaţiuniĭ într'o parte saŭ în cea-laltă, totuşĭ îşĭ păstraŭ fie-care câte o individualitate deosebită.

Lăsând acum la o parte Oltenia, despre care se póte vedé maĭ ales în studiul meŭ «Basarabiĭ», să ne oprim cu tot dinadinsul asupra Bănatuluĭ, examinând în privinţa'ĭ maĭ de aprópe:

I. individualitatea dialectală;

II. individualitatea teritorială.

I. Individualitatea dialectală a *Bănatuluĭ*.

Acéstă cestiune ni se presintă sub două puncturĭ de vedere:

1. elementul lexic;
2. elementul fonetico-morfologic.

Este ciudat că pentru ambele aceste puncturĭ, fruntaşiĭ literatureĭ române din Bănat: Iorgovicĭ şi Ţichindél, fără a vorbì de scriitoriĭ ceĭ nouĭ de acolo, nu ne oferă aprópe nicĭ un material, căcĭ dînşiĭ n'aŭ scris *bănăţenesce*, ci în limba literară cea tipică, rĕspândită la toţĭ Româniĭ prin cărţile bisericescĭ. Tot atât de puţin se póte culege din gramatica cea scrisă de Bănăţénul Diaconovicĭ-Loga.

1. Elementul lexic.

Intr'o scrisóre din Pesta dela 1 August 1871, publicată atuncĭ în Columna luĭ Traian pag. 117, eŭ ḑiceam între altele:

«Scólele fiind în vacaţiune, Biblioteca Universităţiĭ din Pesta «este închisă Mulţumită amabilităţiĭ d-luĭ Dr. Francisc Toldy, pro-«fesor, bibliotecar şi unul dintre învĕţaţiĭ ceĭ maĭ renumiţĭ aĭ Un-«garieĭ, ea mi-se deschise pentru vre-o treĭ ore. Acest interval, maĭ «mult decât scurt, mĭ-a procurat totuşĭ ocasiunea de a face două «descoperirĭ fórte preţióse, maĭ cu samă din punctul de vedere «al linguisticeĭ române. Cea dintâiŭ este un manuscript cu totul «necunoscut, întitulat: Dictionarium Valachico-Latinum...»

Maĭ târḑiŭ, pe la 1878, acelaşĭ manuscript ademenise în trécĕt băgarea de samă a d-luĭ N. Densuşianu, care 'l menţionéză în

interesantul seŭ raport despre misiunea sciinţifică ce i se încredinţase din partea Academieĭ Române, Anale ser. II. t. 2 secţ. I. p. 202.

Nicĭ eŭ însă la 1871, nicĭ d. N. Densuşianu maĭ în urmă, nu studiarăm manuscriptul în cestiune maĭ de aprópe, ci numaĭ dóră în pripă, ceea-ce ne rătăcise pe amîndoĭ, ast-fel că eŭ îl consideram de proveninţă transilvană şi anume de pe la 1700, iar urmaşul meŭ îl credea scris la 1742 şi cuprindênd «166 pag. + 9 foĭ»; patru aserţiunĭ — două ale mele şi două ale d-sale — de o potrivă inexacte.

In vara din 1883, eŭ mĕ oprisem în Pesta maĭ multe ḑile pentru a trage o copiă de pe o bună parte a manuscriptuluĭ. De acì, întorcêndu-mĕ în ţéră, el mi s'a trămis chiar la Bucurescĭ, graţiă extremeĭ amabilităţĭ a capilor Biblioteceĭ Universitare din Pesta, dd. Dr. Szilágyi şi Dr. Szádeczky. In acest mod eŭ am putut să-mĭ întregesc lucrarea şi s'o maĭ revĕḑ, avênd originalul de 'naintea ochilor.

Inainte de 1742, Dictionarium Valachico-Latinum formà un volum nelegat de 172 pagine, aruncat unde-va cu ne'ngrijire, aşa că ultimele şése foĭ, începênd dela pagina 161, muceḑiseră de umeḑélă. Ajuns în acéstă jalnică stare, manuscriptul a fost dat ca să se lege în pele la un loc cu 92 foĭ de hârtiă albă. Legătorul era atât de nedibacĭu, încât din unele foĭ a tăiat câte un rînd scris, saŭ cel puţin o parte din litere. După ce s'a legat bine-reŭ, posesoriĭ succesivĭ aŭ început a scrie câte ceva pe foile cele albe, dintre carĭ unul: «Itinerarium An. 1742 à 28 9bris ad 16 10bris. Cibinium. Szelendek vel Stolczenburg. Markseg etc.», iar altul: «Connotationes ex Adagiis. Anno Salutis MDCCLXX.» Aceste diverse notiţe fiind scrise tóte în urma legăriĭ, rîndurile lor aŭ rĕmas intacte la marginĭ. Faptul este dară că Dictionarium, muced dejà în parte pînă a nu fi trecut prin fórfecile legătoruluĭ, e cu mult anterior anuluĭ 1742.

Inainte de a se da la legat, manuscriptul pare a fi colindat prin diferite mânĭ. Scris de autorul seŭ cu o cernélă rădăciniă, aprópe gălbuiă, şi cu o ortografiă propriă, maĭ mult saŭ maĭ puţin raţionată, despre care noĭ vom vorbì maĭ la vale, el s'a completat

apoĭ din când în când cu câte un cuvînt scris la margine de alt cine-va, ba chiar de alțĭ doĭ și treĭ, cu o cernélă generalmente négră saŭ negriciósă, cu ortografia curat unguréscă și cu o învederată neprecepere a foneticeĭ române. Cel maĭ vechiŭ dintr'aceștĭ adăugětorĭ a scris întregile douĕ pagine 171 — 172 dela fine. Un altul șĭ-a însemnat numele «Loncsa Josika» pe pag. 20. Maĭ sînt vr'o câte-va adausurĭ cu mâna posesoruluĭ dela 1742, care tot el pe primele patru pagine s'a încercat a da sinonimica ungară a cuvintelor române, de ex.: «Abure. Vapor. (Goz. Parah).»

Iată și un fac-simile de pe pag. 16:

Bebésk Observator · Bebury.
Bëcsuiësk Villicus
Bedé vel Bade Frater major natu
Begérusé Imponere · badicza. Uxor fratris
Bézerusé · Lano oculorum pp. variolas ·
Belós Biliones · Phlegmaticus
Benyésk Humos cado
Benyésh Humos cadens [illegible]
Benyeshesh —
~~[illegible]~~
Bélesk · Excorio Decortico
Bélit Excorians · Decorticans
Bélitura · Excoriatio Decorticatio
Bélitor · Excoriator
Bélony · Bos albus
Belgradul Ungursk Alba Regalis
Bélgradul Tursk · Alba Graeca · Taurunum
Bélgradul Ardalului · Alba Julia
Bél · — Albus Belusagus Vanitas
Benuiésk Doleo
Bénuiesk · Ago cum aliquo Tracto [illegible]
Bénuicsk —
Bénuialé —
Benuitor · —
Beracésh · Amicus

In acest fac-simile totul e scris de aceĭași mână și cu aceĭași cernélă, afară de:

«Vel Báde. Frater major natu».

«Badícza. Uxor Fratris».

«Belusagul. Vanitas»;

adaosurĭ doveditóre cĕ acela care le făcuse — și este anume adăugĕtorul cel maĭ vechiŭ — nu sciea bine românesce, după cum o scieaŭ și maĭ puțin ceĭ-lalțĭ adăogĕtorĭ posteriorĭ; pe când autorul primitiv poseda limba română în perfecțiune, adecă dialectul seŭ provincial.

Dacă vom considerà acum că:

1. manuscriptul a fost legat nu maĭ târḑiŭ de anul 1742, probabilmente însă înainte de acel an;

2. pînă a nu fi fost legat, el trecuse prin vr'o doĭ saŭ treĭ stăpânĭ, carĭ îl adauseră pe rînd;

3. înainte de a fi fost adaus în acest mod, el zăcuse un timp óre-care în umeḑélă, unde cât p'aci erà să se strice;

4. în tesă generală, manuscriptele schimbă pe posesoriĭ lor cu mult maĭ încet decât cărțile tipărite;

dacă—ḑic—vom luà în samă tóte acestea, atuncĭ va fi o socotélă fórte cumpĕtată de a pune data dicționaruluĭ în cestiune, așa cum eșise din condeiul primuluĭ autor, cu vr'o cincĭ-ḑecĭ de ani înainte de 1742, adecă în a doua jumătate a seculuĭ XVII.

Sub raportul hârtieĭ, primele 172 pagine, adică Dicționarul propriŭ ḑis, se deosebesc cu totul de cele 92 foĭ adaose la legarea cărțiĭ. Aceste din urmă sînt de o hârtiă grósă fără nicĭ un semn de fabrică. Cele dintâiŭ sînt de o hârtiă fină, avênd ca semn de fabrică: de o parte, două cheĭ incrucișate; de alta, acele treĭ glónțe și două litere, carĭ aprópe tot așa figuréză în documentele române de pe la începutul seculuĭ XVII și chiar de pe la capĕtul seculuĭ XVI, de exemplu în actele dela 1596, 1605 și 1636, reproduse în «Cuvente den bătrâni» t. 1, p. 66, 140 și 229. Același semn peste tot, atât glónțele cu literele precum și cheile, ba încă întocmaĭ aceĭași calitate de hârtiă, ne întimpină într'un zapis inedit din 30 Decembre 1680 al Episcopieĭ de Argeș, aflător în Archivul Statuluĭ din Bucurescĭ. Iată-ne dară iarășĭ în a doua jumătate a

secoluluĭ XVII, ca şi pe temeiul celor patru considerante de maĭ sus. Aci însă, ca şi acolo, rĕmâne deschisă posibilitatea ca manuscriptul să fie maĭ vechiŭ.

Să se observe, că singurul oraş din Moldova, pe care 'l menţionéză Dictionarium, este Sucéva. Acéstă particularitate, la prima vedere, ar permite a urcà data manuscriptuluĭ pînă la anul 1600 şi chiar maĭ sus, căcĭ de atuncĭ încóce Sucéva perde orĭ-ce însemnătate faţă cu Iaşul, noua capitală a Moldoveĭ. Noĭ totuşĭ nu punem un mare temeiŭ pe acéstă împregĭurare, de óră-ce autorul putea să fi cunoscut numele Suceveĭ din făntâne maĭ vechĭ, în carĭ nu va fi găsit nimic despre Iaşĭ. Nu avem decât a cità un exemplu. Intr'o carte a luĭ Paul Conrad Balthasar Han, întitulată «Alt und Neu Pannonia» şi tipărită în Nürnberg la 1686 in-4°, se dă următórea enumeraţiune a oraşelor Moldoveĭ: «Die vornehmsten Märkte «(dann es gibt keine Stadt darinnen) in der Moldau sind Zuccavia «oder Soczova (ein anderer Author nennets Suchana) da sich der «Fürst aufhält, Niemeck, so allein mit dem Schloss Romaniwiwar «unter allen andern mit einer Maur umgeben, Vasluy, Totras, «Barlaw, Varna (?), Orazzonia, Cutinari und Cocina». Pe prima liniă Sucéva ca reşedinţă princiară, apoĭ despre Iaşĭ — nicăirĭ, şi acésta la 1686! Iată dară că rĕmânem şi aci de o cam dată plusminus în a doua jumătate a secoluluĭ XVII.

Un criteriŭ interesant în aparinţă, este că autorul cunósce dejà porumbul: «kukurudz», pe care primul seŭ adăugĕtor îl are de asemenea în lista plantelor dela finea manuscriptuluĭ: «turcicum triticum — kukuriza.» In România porumbul, moldovenesce popuşoiŭ, s'a întrodus cam pe la începutul secoluluĭ XVIII. Maĭ 'nainte, rolul acesteĭ cereale jucà la noĭ meiul, după cum o spune un misionar catolic din Moldova într'o scrisóre din 1670: «totus ille populus pane ex milio vescitur» (ap. Kemény, Ueb. d. Bisthum zu Bakov in Kurz's Magazin t. 2 p. 76). Acésta însă nu forméză o obiecţiune seriósă contra vechimiĭ manuscriptuluĭ. In maĭ tótă Europa, porumbul a fost bine cunoscut încă din secolul XVI, dacă nu în cultura de câmp, cel puţin în grădinăriă (cfr. Hehn, Kultur-

pflanzen, ed. 3, p. 443 —4). Afară de acésta, în manuscript figuréză «kukurudz» fără nicĭ o explicațiune. Cuvîntul mamaligă nu e de loc. Vorba malaiŭ, «mĕlaj», e tradusă prin «milliaceus panis», adecă pâne de meiŭ, «panis ex milio» după expresiunea misionaruluĭ de maĭ sus. Maĭ pe scurt, ne aflâm tot în secolul XVII.

Dacă nu timpul, încaĭ locul unde s'a scris Dictionarium, iar prin urmare dialectul pe care 'l represintă, se póte precisà cu destulă certitudine; și iată cum.

Din Moldova, precum am vĕḑut, autorul cunósce numaĭ Sucéva.

Din Țéra-Românéscă, el indică treĭ localitățĭ, tóte de o însemnătate istorică:

«Argish. Oppidum în Valachia Transalpina».
«Bukureshty. Oppidum Valachiae Transalp».
«Kraiova. Oppidum Transalpinae».

Pe lîngă acestea, o particularitate interesantă:

«Olt. Aluthas fl.»
«Oltan.»

Din Transilvania următórele:

«Bĕlgradul Ardaluluj. Alba Julia».
«Deva. Arx in Transylvania».
«Haczeg. Districtus sub Comitatu Hunyad».
«Koloshvar. Claudiopolis».
«Sibiny. Cibinium».
«Strej. Fluvius Haczagiensis».

Din acest tabel de un-spre-ḑecĭ numĭ, noĭ ne încredințâm dejà că partea occidentală a Țĕreĭ-Românescĭ (Craiova — Olt. — Oltan) și a Transilvanieĭ (Sibiny.—Deva.—Haczeg.—Strej), adecă partea cea apropiată de Bănat, era maĭ familiară autoruluĭ, căruia Clujul îĭ este cunoscut numaĭ sub forma unguréscă Koloshvar, iar Brașovul și Făgărașul de loc.

Dacă trecem acum la Bănat, Dictionarium ne dă următórea nomenclatură:

«Kricsova. Nomen pagi».

«Logosh. Logassium. Oppidum Hung. Infer.»
«Macsově. Pagus în districtu Sebesiensi».
«Marga. Pagus în fine Portae ferreæ».
«Marmure. Porta ferrea. Angustiæ Transylvaniæ ex parte Hungariæ inferioris».
«Strem. Sirmium. Plateæ Caranseb. nomen».
«Teius. Tilietum. Promontorium Caransebesiense».
«Timish. Themisius fl.»
«Timishan. Themisiensis».
«Timishora. Themisvarium. Themisiopolis».

Să maĭ adăogâm:

»Krish. Fluvius Chrysius».
«Krishan. Accola Chrysij».
«Krishenesk. Chrysiensis».

Din tóte acestea resultă nu numaĭ că autorul era Bănăţén, dar încă anume din regiunea Lugoşuluĭ.

In manuscriptul întreg nu sînt nicăirĭ menţionate nisce simple sate saŭ puncturĭ topografice fără vre-o importanţă, afară de cele cincĭ: Cricĭova, Macĭova, Marga, Strem, Teiuş, şi maĭ încă altele treĭ, despre carĭ vom vorbì maĭ la vale, tóte în vecinătatea Lugoşuluĭ, precum nu departe de acolo şi Marmure. Căutând în Hornyánszky (Geograph. Lexikon d. Königreichs Ungarn, Pest, 1858), noĭ vedem că Criciova (Kricsova) este un sat românesc cu vr'o 900 locuitorĭ; Maciova (Macsova) un alt sat românesc cu vr'o 300 locuitorĭ; Marga, ḑisă şi Vama-Margă, iarăşĭ un sat românesc cu vr'o 1200 locuitorĭ; câte-trele în aşa numitul «cerc al Lugoşuluĭ» (Bezirk Lugos), la marginea Haţeguluĭ, de unde vine cunoscinţa maĭ de aprópe cu acéstă singură parte a Transilvanieĭ.

Autorul dară, cu o perfectă siguranţă, este un Bănăţén din Lugoş.

Şi tocmaĭ acésta ne deschide un câmp de cercetărĭ, căcĭ tocmaĭ regiunea Lugoşuluĭ, cuprinḑênd Caransebeşul cu hotarul Haţegan, şi tocmaĭ în a doua jumătate a secoluluĭ XVII, între 1640—1700, erà din partea Românilor teatrul uneĭ remarcabile mişcărĭ literare óre-cum omogene, adecă românesce cu litere latine.

Pe acest teatru ne sînt cunoscuţĭ pînă acì treĭ actorĭ: Ştefan

Fogarasi, Mihaiŭ Haliciŭ și Ion Viski, cătră carĭ se maĭ adaugă acum un al patrulea, ba încă cel maĭ prețios.

Despre Fogarasi, a se vedé Cuvente den bătrâni t. 2, pag. 724 — 27. Preut din Lugoș, «Symista Oppidi Lugas», el a publicat la 1647 în Alba-Julia: «Catechismus Latino-Ungarico-Valachicus», 48 foĭ in-8^0, unde se scrie romănesce cu litere latine, de ex.:

«Cred entrun Dumnedzeu, en Tatel à tot Puternik, roditorul «tseruluj și à poementuluj etc.»

Haliciu, din Caransebeș lîngă Lugoș, a publicat în Basel la 1674 un vers în onórea amiculuĭ seŭ dr. Franciscus Papai, retipărit apoĭ în «Succincta Medicorum Hungariæ et Transilvaniæ Biographia», Leipzig, 1774, p. 127 — 8, de unde l'a reprodus într'un mod cu totul greșit rĕposatul Pumnul în «Lepturariu românesc» t. 3 pag. 67—8, și pe care noĭ îl dăm acì după o copiă corectă, făcută de d. N. Densușianu:

Kent szenetate, szerund la voi, Romanus Apollo,
La totz, ketz szvente 'n Empereczie sedetz,
De unde kunostince asteptem, si stince: fericse
De Amstelodam, pren chetz szte 'n omenie tipar.
Legse derapte, au dat frumosze csetate Geneva;
Ecz vine Franciscus, cinete Leyda, Paris!
Prindetz mæne sorory, ku cseszt nou oszpe: 'nainte;
Fratzi, Fretaczi, Nymphele, pasze kurund
Domny buny, Mary Doctory, Daszkeli, 's bunele Domnæ
Cu patse ej fitz, cu payne si szare rugem.

In fine, Ion Viski este o interesantă descoperire a d-luĭ Dr. Silasi în biblioteca Colegiuluĭ Reformat din Cluj, unde d-sa a dat peste un gros manuscript intitulat:

«A luj szvent David kraj si prorokul o szutye si csincs dzecs de soltari, cari au szkrisz cu menile lui Viski János en Boldogfalva 1697».

A se vedé studiul d-luĭ Silasi în revista Transilvania, 1875, No. 12, 13 și 14, unde d-sa constată că Psaltirea luĭ Viski a fost «scrisă «parte în Sântă-Măria (Boldogfalva) lîngă Hațeg, parte în Gioagiul-

«de-jos, în carĭ comune respectivul pare a fi fost predicator re«format».

Ceea ce a scăpat din vederea d-luĭ Silasi, este că însușĭ numele scriitoruluĭ în cestiune indică o localitate, probabilimente aceĭa de unde se trăgea el însușĭ, saŭ cel puţin familia sa. Viski, cu postfixul unguresc adjectival *i*, însemnéză «din Viska». Eĭ bine, peste Carpaţĭ se află treĭ sate românescĭ numite Visca, din carĭ două în ţéra Haţeguluĭ (Windisch, Georg. d. Siebenb. 1790, p. 111—112), iar unul în Bănat lîngă Lugoș (Hornyànszky, op. cit. p. 406). In acest mod, dacă nu prin locul unde trăià, încaĭ prin origine, Ion Viski era Haţegan saŭ Lugoșan, una din două.

D. Silasi crede că Psaltirea din 1697 ar fi o copiă după un original «de pre la mijlocul secoluluĭ XVII, de nu și maĭ de mult». D-sa totușĭ nu ne dă despre acésta nicĭ o probă decisivă; ș'apoĭ puţin ne importă o distanţă de câţĭ-va anĭ în plus saŭ în minus.

Lîngă Fogarasi, lîngă Haliciu, lîngă Viski, ca represintând aceĭașĭ mișcare literară curat lugoșénă dintre 1640—1700, maĭ avem dară acuma pe acela căruĭ i se datoresce Dictionarium Valachico-Latinum și pe care noĭ îl numim Anonymus Lugoshiensis, pe cât timp nu scim cum îl chiamă. In adevĕr, pe pag. 172 a manuscriptuluĭ el scrisese ce-va în curmeḑiș, de unde se maĭ póte recunósce: «... Iacobus Olass.» Dar óre să fie acésta numele autoruluĭ, ĭar nu cum-va al vre-unuĭ alt personagiŭ? Deși în apropiere de Lugoș se găsesce un sat românesc numit Ollóság, de unde putea să fi fost acel Olass, totușĭ noĭ preferim a nu riscà o soluţiune, pe care de o cam dată nimic n'o argumentéză.

Fogarasi, Haliciu, Viski și Anonymus Lugoshiensis scriŭ românesce cu litere latine, luând toţĭ de basă ortografia unguréscă, pe care însă eĭ o modifică de o potrivă într'un mod esenţial; de exemplu:

pentru *ă* și *â* saŭ *î* întrebuinţéză pe *e*, fie simplu, fie scurtat;

pentru *j* întrebuinţéză pretutindenĭ acelașĭ semn ca pentru *ș*, nefăcênd nicĭ o distincţiune între ambele sonurĭ, deși ortografia unguréscă are *zs* pentru al nostru *j*, iar *s* pentru *ș*;

pentru *ea* întrebuințéză pe *a*, iar pentru *oa* pe o.

Ortografia cea maĭ puțin unguréscă este a Anonimuluĭ, care pe s nu'l scrie unguresce prin *sz*, nicĭ pe *ș* unguresce prin *s*, ci pentru cel dintâiŭ pune pe *s*, iar pentru cel-lalt compozițiunea *sh*, luată nu dela Englesĭ, ci din grafica unor dialecte slavice meridionale, vedĭ bună óră la Katancsich, De Istro ejusque adcolis, Budae, 1798, p. 283.

De altmintrelea transcripțiunea la toțĭ e destul de confusă, scriinduse acelașĭ son *k* prin *k* și prin *c*; acelașĭ son *ce, ci* prin *cs* și *ts*; acelașĭ son *ț* prin *cz, tz, c*; acelașĭ son *ge, gi* prin *ds* și *gs* etc.

Cea maĭ ungurésca, ba chiar de tot lipsită de simțul foneticeĭ române, este ortografia continuatorilor Anonimuluĭ, carĭ se recunosc dela prima vedere a fi fost Maghiarĭ. Ca specimen maĭ lung, ĭată o urare poporană, transcrisă pe prima din foile cele albe adause la legarea manuscriptuluĭ :

Pentru Mine
Pentru Tine
Pentru Noj
amandoj. Si
Kusztanti la noj.
Pentru Mine
Pentru Tine
Pentru noj aman
doj
Pentru Kásza
Pentru Másza
Pentru drága sapo
nyásza

Vom observà în parentesĭ curiósa coincidință a acestuĭ cântec cu un altul de pe la 1680, citat cu ortografia polonă în «Vita Constantini Cantemirii» (ed. Acad. Rom. p. 43) :

Constantine,
Fudze bine,
Niczi aj Casa,
Niczi masa,
Niczi draga dzupiniasa...

Fogarasi scriea la 1647, Haliciu la 1674, Viski la 1697. Pentru Anonymus Lugoshiensis nu se póte fixà o dată precisă. Din tóte considerațiunile însă de maĭ sus, cată să'l punem maĭ aprópe de Fogarasi decât de Viski, cam pe aceiașĭ liniă cronologică cu Halicĭu, căruĭa el póte să'ĭ fie anterior, dar nicĭ într'un cas nu este maĭ noŭ decât acesta.

Orĭ-cum ar fi, Dictionarium Valachico-Latinum este cel maĭ vechiŭ vocabular al limbeĭ române, adecă traducênd din românesce într'o limbă străină, iar nu vice-versa, după cum traduc, de ex., din slavonesce în românesce acele glosare din secolul XVII, despre carĭ noĭ am vorbit în «Cuvente den bătrâni» t. I. p. 260 etc. Și ce vocabular! Peste *cincĭ miĭ* de cuvinte.

D. V. A. Urechiă, dintr'o călĕtoriă făcută la Copenhaga, a fost adus însemnarea cum-că în Biblioteca Regală de acolo se află un vechiŭ «Vocabularium Valachicum.» Nu ne aducem aminte, unde anume și în ce fel de termenĭ a fost publicată acea notiță. Adresându-ne însă la d. Bruun, eruditul bibliotecar dela Copenhaga, iată ce ne-a respuns într'o epistolă din 22 Octobre 1883: «Cer-«tes, j'ai devant moi un petit manuscrit intitulé: Vocabularium «Valachicum, qui sur 17 pages contient un vocabulaire d'environ «170 mots valaques accompagnés d'une traduction latine. Mais ce «manuscript est composé à la dernière moitié du XVIII-e siècle «par un dilettante danois, qui s'est occupé de beaucoup de choses «littéraires et lingustiques; la valeur scientifique en est, sans «doute, nulle». In scurt, manuscriptul dela Copenhaga abia merită de a fi menționat și nu merită de a fi descoperit.

Peste doĭ secolĭ după Anonymus Lugoshiensis, noĭ nu găsim decât vr'o 10,000 de cuvinte în marele Lexicon Budan dela 1825, lucrat—după cum se ḍice pe frontispiciŭ—«de maĭ mulțĭ autorĭ în cursul a treĭ-ḍecĭ și maĭ multor anĭ». Ce colosală muncă presupune dară prima încercare de acéstă natură, făcută de un singur om!

«Dictionarium Valachico-Latinum», așa cum îl posedâm noĭ, nu este terminat. Dela cea dintâiŭ pagină autorul începe deja a-șĭ

completa opera, adăugênd la margine cuvintele cele uĭtate. Așa în rînd cu «Acĕ. Filum» el pune acolo «Ac», remas fără traducere. Aducem acest singur exemplu, căcĭ acì s'a întâmplat ce-va fórte ciudat. Adăugĕtorul cel dela 1742, găsind pe acest «Ac», scrise după el «zérna», eșind ast-fel «A czérna», sinonim unguresc pentru «ață», pe când bĭetul «Ac=Acus» dispare cu totul.

Apoĭ ordinea alfabetică nu e păzită cu stricteță, fiind-că autorul se pregătĭa, firesce, a recopià manuscriptul întreg, după ce odată îșĭ va fi isprăvit lucrarea.

Multe vorbe sînt scrise numaĭ romănesce. Se vede că, întimpinând vre-o dificultate de a le traduce bine latinesce, autorul îșĭ reservà acéstă sarcină pentru urmă. In unele casurĭ însă, traducerea lipsesce numaĭ pentru derivatele dintr'un cuvînt tradus deja maĭ sus, ceea ce indică din partea lixicografuluĭ dorința de a merge iute înainte cu adunarea materialuluĭ românesc, fără a se oprì la tréba secundară a găsiriĭ equivalentuluĭ latin. De exemplu: «Ferék. Polio. Ferekĕturĕ.—Ferekĕtor».

Intre cuvintele cele lăsate fără explicațiune vedem:

«Tinkova.—
«Zegusheny.—
«Zorlincze.—»

Câte-trele sînt numirĭ de sate de lîngă Lugoș. După repertoriul luĭ Hornyánszky, Tinkova numĕră astăḑĭ 750 locuitorĭ, Zegușeniĭ (Zagushen) vr'o 600, Zorlința (Zorlencz-mare și Zorlencz-mik) peste 3000 împărțițĭ în douĕ comune.

Iată dară încă o probă, dacă ar maĭ fi nevoiă după cele date maĭ sus, despre lugoșanismul autoruluĭ.

Si ceea-ce adaugă fórte mult la valórea opereĭ sale, este tocmaĭ că el se ține cu stăruință de dialectul seŭ natal, ca și când n'ar fi cunoscut de loc limba cea tipică de prin cărțile române din secoliĭ XVI și XVII. După cum Psaltirea Șcheiană, popa Grigorie din Măhacĭu și Codicele Voronețian ne-aŭ conservat cu scrupulositate un sub-dialect transilvănén stins fără altă urmă, după cum mitropoli-

tul Dosofteĭu fonografiază sub-dialectul moldovenesc, tot aşa cea maĭ scrupulósă conservare a sub-dialectuluĭ bănăţén se datoresce luĭ Anonymus Lugoshiensis pe prima liniă, de acì pe a doua liniă luĭ Ion Viski, apoĭ întru cât-va luĭ Fogarasi şi luĭ Haliciu.

Judecând din cele cincĭ miĭ şi maĭ bine de cuvinte despre planul autoruluĭ, noĭ nu ne sfiim a afirmà că, dacă lucrarea sa ar fi isprăvită, Româniĭ ar avé de doĭ secolĭ un cap-d'operă lexicografic, nu numaĭ cu vorbe comune şi cu numirĭ topice, dar încă:

cu forme duble, de ex: mikutel şi mitutel, nime şi nimene, prĕnd şi prĕndzesk, kurt şi skurt, tikvă şi tiukĕ, straitzĕ şi traistĕ etc.;

cu expresiunĭ copilărescĭ, de ex.: abushile «infantium incessus «quadrupes», papĕ «panis infantilì sermone», placse «nomen lusus cum lapides jaciuntur ad metam» etc.;

cu termenĭ de choreografia poporană, de ex.: Iepuraska «saltus hajdonicus», un fel de danţ hoţesc;

cu interjecţiunĭ ţărănescĭ, de ex.: hesh «vox gallinas pellentis», ho «vox continentis pecora», hop «vox saltantis», aos «heus» etc.;

cu o bogată sinonimică, de ex. patru numĭ pentru şórece: sorecse «mus», spurk «mus», somek «mus», hercz «mus»...

Ca specimen, publicâm acì întrégă litera *M*, care se începe cu numĕrul 2390. Am pus cu litere *cursive*, pentru a atrage atenţiunea, cuvintele cele maĭ remarcabile din punctul de vedere dialectologic.

Macsin. Molo.

Macsovĕ. Pagus în districtu Sebesiensi.

Macz. Intestinum.

Madzéré. Pisum.

Maj. Malleus.

Maj. Maius.

[Maj bine, maj ushor. Melius. Levius].

Majkĕ. Mater.

Mak. Papaver.

Makar. Quamvis. Licet.

Makarkare. Quilibet. Quivis.

Makarcsiné. Quicunque. Quivis.

Makarundé. Ubicunque. Quocunque.

Makardeunde. Undecunque.

Makarĕnkĕtro. Quocunque.

Mal. Argillosa terra.

Mamĕ. Mater.

Manĕ. Manna. Ros.

Maré. Mare. Pelagus.

Maré. Magnus, -a.

Marĕ. Pomum.

Mare lukru. Admirantis et spernentis exclamatio.

Martz. Mars. Feria 3-a.
Martzolya.
Marga. Pagus in fine Portae ferreae.
Marva ruskĕ. Malva hortensis.
Marmuré. Marmor.
Marmuré. Porta ferrea. Angustiae Transylvaniae ex parte Hungariæ inferioris.
Margsiné. Margo. Finis.
[Martur. Testis].
[Marturiĕ. Testimonium].
Mas. Mansio.
Masĕ. Mensa.
Maskuré. Sus castratus.
Maskĕ.
Mecsinĕturĕ.
Mĕcsinish.
Mĕcsĕsk. Aenygma propono.
Mĕcsinĕturĕ. Aenygma.
Mĕczĕ. Cattus. Felis.
Mĕczishorĕ.
Mĕczishor. Intestinum parvum.
Mĕdzerijkĕ. Cicer sylvestre.
Mĕdregunĕ. Mandragora.
Mĕgar. Asinus.
Megĕrecz, idem.
Mĕgurĕ.
Megyèlĕu. Convivium natale.
[Mĕhneszk. Evanesco. Abscedo. Torpesco].
Méj. Millium.
Mĕjran. Amaracus. Maiorana.
Mĕjugsĕl. Malleolus.
Mĕjdan.
Mejmukĕ. Simia.
Mĕkrish. Acetosa.
Mĕlaj. Milliaceus panis.
Mĕlkom. Silentium.
Mĕlkomish. In silentio.
Mélcs. Limax.
Melmesiĕ. Malvaticum.
Mĕmukĕ. Simia.
Mĕnĕ. Manus.
Mĕn. Maneo.
Mĕn. Mitto.
Mĕnos.
[Mĕndria. Superbia].
Mĕnestérgurĕ. Mantile. Manutergium.
Mĕnyé Cras.
Mĕnshesk.
Mĕnyék. Diluculo consurgo. Praevenio. Maturo.
Mĕnyĕkĕ. Manica.
Menyiĕ. Ira.
Menyios. Iracundus.
Mĕnunt. Minutus.
Menuntzèl, idem diminutivum.
Menuntedz. Minuo. Comminuo.
Mĕnkĕturĕ. Devoratio... ssio.
Mĕnkĕturĕ. Contentio.
Mĕnĕnk. Comedo.
Mĕnĕnkumĕ. Contendo.
Mĕnushĕ. Chirotheca.
Menzalĕ.
Mĕr. Pomus. Pomum.
Mĕr vĕratek. Pomum aestivale. Praecox.
Mĕr iĕrnaték. Malum serotinum.
Mĕr *bunebrut.* Malum sparuceum.
Mĕr dulcse. Pomum dulce.
Mĕr gushat.
Mĕr kĕnyĕsk.
Mĕr *kodésh.*
Mĕr *kukurbetaricz.*
Mĕr de svĕnt Pietru. Malum præcox.
Mĕr *mushkĕtaricz.* Malum apianum. Muscatellum.

Mĕr flokos. Malum muscosum.
Mĕr nevéstesk.
Mĕr *ordzĕn*.
Mĕr pestricz.
Mĕr *rutilat*. Malum orbiculatum.
Mĕr sĕlcsiu.
Mĕr vĕrgat. Malum variegatum.
Merariu. Anethum.
Méreu. Rectus.
Merejè. Recta.
Merg. Eo. Pergo Progredior.
Merg naintè. Proficio.
Merg napoj. Deficio.
Mĕrg ĕnderĕt. Retrocedo.
Mergeritar. Margarita.
Mergsenaretz. Finitimus.
Mereiesk.
[Merĕcsin. Spina].
Mĕrit. Marito. Nuptui trado.
Mĕritumĕ. Nubo. Maritum duco.
Mĕritatĕ. Nupta.
Mérindĕ. Merenda.
Mĕriĕ. Magnitudo. Magnificentia.
Mĕros. Superbus.
Mérniczĕ. Metreta.
Mĕroshiĕ. Superbia.
Mĕrosheskumĕ. Superbio.
Mĕrunt. Minutus Vide Menunt.
Mĕrsurĕ. Profectio, Progressus.
Mersurĕ nainte. Profectus.
Mĕrshav. Macer. Macilentus.
Mershavĕ. Macra. Macilenta.
Mershevcskumĕ. Macer fio.
Merturiĕ. Testis. Testimonium.
Merturisesk. Testificor.
Mĕrtzishor. Martius.
Mertzenĕ.
Mertzinos.
Mĕsaj. Mappa.
Mĕsè. Dens molaris.
Mésh. Soccus.
Meshinĕ. Pellis ovina.
Mesercre. Misericordia.
Mesererni̇k. Misericors.
Meserniczĕ. Macellum.
Mesercsiu. Lanio.
Mĕskĕ. Dromadarius.
Mesték. Misceo.
Mestekĕturĕ. Mistio.
Mĕsurĕ. Mensura.
Mĕsor. Mensuro.
Méshtér. Magister. Artifex.
Mershtĕrgsindĕ. (?)
Meshteresk. Magistrum ago. Artificium.
Meshtershig. Artificium.
Mĕtaniĕ. Reverentia. Inclinatio.
Metenagĕ. (?)
Metlikĕ. Artemisia tenuifolia.
Mĕtor. Purgo.
Mĕtur, idem.
Mĕturĕ. Scopae.
Mĕturat. Purgatus. Mundatus.
Mĕtrak. Baculus.
Mĕtricsĕ. Matrix.
Mè. Mea.
[Meure. Mora sylvestria]
Mĕzdralĕ.
Mĕzdresk.
Mezgaj. Inficio.
Mezgush.
Micz. Lana agnina.
Miczar.
Micsk. Moveo.
Micskumĕ. Moveor.
Micskĕturĕ. Motus.
Micskony. Pediculus gallinaceus.
Mjáon.
Mjèd. Medum.
Mjedar.

Mjèdz. Medium.
Mjèl. Agnus.
Mjelushel. Agnellus.
Mjerè. Mel.
Mjériu. Caeruleus.
Mjeriè. Caerulea.
Mjèrcury. Mercurius.
Mjéu. Meus.
Miĕ. Mille.
Mik. Parvus.
Mikutèl. Parvulus.
Mikĕ. Parva.
Mikshor. Parvulus.
Mil. Milliare.
Milĕ. Gratia Clementia.
Milos. Clemens. Pius.
Milĕmi. Misereor.
Milostiv. Clemens. Misericors.
Milostiveskumĕ. Misereor.
Milostivnik. Misericors.
Milosté. Gratia. Clementia.
Milkuièskumĕ. Supplico.
Milkuit. Supplex.
Milkuitor. Supplex.
Milkuialĕ.
Miluiĕsk. Misericordiam facio. Misereor.
Miluitor. Elaemosynarius.
Mint. Mentior.
Minte. Mens.
Mintsinos. Mendax.
Mintsunĕ. Mendacium.
Mincsĕ. Pila.
Mirak. Miraculum.
Miraz. Prodigium. Spectaculum.
Mirh. Mirrha.
Mirhuiĕsk. Mirrha ungo.
[Mirosz. Odor.]
[Mirele. Sponsus].
[Mirásza. Sponsa].
Mirumĕ. Miror.
[Misztujesk. Conquiesco].
Misshĕ. Missa. Sacrificium.
Mishesk. Cæcutio.
Mishinĕ.
Misir. Aegyptus.
Miskiĕ. Chalybs.
Mitutel. Parvulus..
Morè. Jus caulium.
Mort. Mortuus.
Mortĕ. Mortua.
Morté. Mors.
Mortĕcsuné. Lues. Morticinum.
[Morticsosz. Mortalis].
Morment. Sepulchrum.
Mormeiĕsk.
Morun. Huso.
Mosh. Avus.
Moshiĕ. Aviticum bonum.
Moshnyag. Vetulus.
Moshĕ. Avia.
Moskul. Moskovia.
Moskovitan. Moskovita.
[Mostele. Reliquiae corporum SS.]
Mosor.
Motĕ.
Motkĕ.
Motzok. Stupidus. Bardus.
Mozomajnĕ. Spectrum. Terriculamentum.
Mozgosesk. Moveo.
Mujĕdz. Mollio.
Mujat. Emollitus.
Muiéré. Mulier. Fœmina.
Muierèsk. Muliebris.
Muierotkĕ. Effeminatus.
Mujerushkĕ. Fœmella.
Mujt. Obliviscor.
Muk. Pituita. Mucus.
Mukos. Pituitosus.

Mucsk. Mordeo.
Mucskĕturĕ. Morsus.
Mucskat. Morsus.
Mucskĕtor. Mordax.
Mukar. Emunctorium.
Mulg. Mulgeo.
Mult, -ĕ. Multus, -a. Multum.
Multzany. Deo Gratias.
Multzeny, idem.
Multziĕ. Multitudo.
Multzime, idem.
Multzenesk. Ago gratias.
Muncsèsk. Laboro. Torqueo.
Munkĕ. Labor.
[Müncz. Hinulus].
Muncsitor. Laborator.
Muncseskumĕ. Torqueor. Conor.
Munté. Mons.
Mur. Morus.
Murĕ. Morum.
Murĕ. Intestinum...
Murar. Molitor.
Murericzĕ.
Murony.
Murg.
Murgyseshtè. Advesperascit.
Muritor, e. Mortalis.
Murĕdz. Macero. Acesco.
Murat. Maceratus. Acidus.
Mursĕ. Mulsum recens.
Muskĕ. Musca.
Muskuliczĕ.
Mushkĕtaricz. Muscatellum apianum.
Mushkyu. Muscus.
Mushkyu. Musculus.
Mustaczĕ. Mistax.
Mustĕcsos.
Mut. Mutus.
Mut. Muto.
Mutat. Mutatus. Mutatio.

2. *Elementul fonetico-morfologic.*

Tot ce s'a scris până acum maĭ noŭ, maĭ temeĭnic şi maĭ ne'ncurcat asupra foneticeĭ şi morfologieĭ sub-dialectuluĭ bănăţenesc, se datoréză d-luĭ Enea Hodoş (Poeziĭ poporale, Caransebeş, 1892, p. 3—9), ast-fel că noĭ nu avem decât a reproduce acì literalmente cuvintele acestuĭ june folklorist:

«Graĭul ţĕranuluĭ din Bănat, ca şi graĭul ţĕranuluĭ din alte provincie, asemĕnat cu limba literară, ne înfăţişéză maĭ ales abaterĭ fonetice.

«O parte din însuşirile acestuĭ graiŭ le găsim în graiul ardelén, saŭ în cel moldovén, ba chiar în cel macedo-român; altele sînt ale sale particulare.

«Insemnăm, din punctul de vedere gramatical, următórele însuşirĭ:

«1. Una din cele maĭ distinctive caracteristice a graiuluĭ bănăţén este păstrarea luĭ **n** de'naintea luĭ **ĭ**. In Bănat nu se ḑice alt-

fel decât: viníe (pentru vie de strugurĭ), călcânĭ, întânĭ, cunĭ, căpătânĭ, gutânĭ; tot așa în câte-va comune se ḍice fănină pentru făină saŭ fărină. La verbe asemenea este păstrat sunetul **n**, de ex.: tu rămânĭ, ţînĭ (dela a ţiné), vinĭ, punĭ, spunĭ, a încunĭà, a descunĭà, am descunĭat etc. Pentru sufixul augmentativ oĭ și óie există numaĭ *onĭ* și *ónĭe*: pietronĭ, pietrónĭe; sufixul *ónĭe* maĭ adese e neaugmentativ: ursónĭe, vulpónĭe, lupónĭe, iepurónĭe; acelașĭ sufix forméză numĭ proprie feminine derivate din masculine: din Popescu se face Popescónĭe (nevésta luĭ Popescu), Bibescónĭe, Gruescónĭe, etc.

«2. Sunetul **n** urmat de **i** saŭ **e** trece în *nĭ* rostit ca în spaniola, saŭ ca **gn** în unele vorbe din franceza, saŭ ca **ny** în maghiara; dar, deșì îl găsim și în limba asta din urmă, totușĭ nu putem să-l considerăm drept influenţă a limbeĭ maghiare: graiul bănăţén a fost maĭ ferit de influenţa acesteĭ limbĭ decât este graiul din părţile ungurene și unele ardelene. Afară de acésta, în Bănat nu s'a prefăcut nicĭ sunetul **t** saŭ **k** urmat de **e** orĭ **i** în **ty**, nicĭ **d** saŭ **gh** urmat de aceleașĭ în **gy** maghiar, după cum s'aŭ prefăcut la Românii din Ungaria și la uniĭ din Ardél, unde s'aŭ modificat în sens maghiar, ci în Bănat aŭ suferit alte schimbărĭ, carĭ se vor arătà maĭ jos.

«3. Sunetete **b**, **p**, **f**, **v** urmate de **i** (iar **v** urmat de **u** în cuvîntul vulpe) remân nemodificate, ca și în limba literară; și nu aflăm în Bănat nicĭ pe ghine, nicĭ chită (ca în părţile Sibiuluĭ), nicĭ bgyinĭe, și ptyită (ca în părţile ungurene), nicĭ bjinĭe și pcită (ca pe la Năsăud); asemenea nu se ḍice lupci orĭ luptyi, nicĭ hiŭ, nicĭ jiţăl și jin (ca pe la Blaj) orĭ in (ca la Brașov), ci numaĭ biñe, pită, lupĭ, fiŭ, viţel, vin etc. Insă iclén și nu viclén.

«4 S'aŭ schimbat sunetele **t** și **d**, urmate de i saŭ e, în **ce** și **ge** (**dje**), de ex.: frunce (frunte), ce (te), ciner (tiner), verge saŭ verdje (verde), Megìa și Megìca cu tonul pe i (Media și Medìca, numirile ce le dă poporul localităţilor cu numele oficial Mehàdia și Mehádica). Valeageniĭ, cu numele oficial Valeadeni. In cuvintele deget și dinte sunetul **d** s'a prefăcut în **gh**, și ast-fel se pronunţă:

ghejĭet şi ghince; de altă parte se ḑice dă pentru de (dar şi: djă), dân pentru din (dar şi: djin). Sunetele k şi gh urmate de e saŭ i remân nemodificate.

«5. Sunetul ce se schimbă, ca şi în graiul moldovenesc, şi ca şi în graiul poporuluĭ din comitatul Zăranduluĭ, într'un sunet apropiat de ş, pe care nu-l putem transcrie exact: dulşĭe (dulce), şĭe maĭ faşĭ (ce maĭ facĭ) etc.

«6. In comunele Ţerova, Ilova, Zlagna, Prisian, Poĭana, Visag, după cum îmĭ comunică d. asesor consistorial Ion Ionaş, precum şi eleviĭ din partea loculuĭ, în locul sunetuluĭ ş se pronunţă pretutindenea s, de ex.: sase (şasă), sapte (şapte), cocosu rosu (cocoşu roşu), sade (şade). Invĕţătoriĭ din amintitele comune, după cum mărturisesc însişĭ, aŭ greutăţĭ cu copiiĭ de şcólă pînă ce îĭ fac să rostéscă pe ş. Se pare curios că, pe lîngă tóte acestea, cele spuse în punctul precedent (5) aŭ valórea şi pentru comunele aicĭ pomenite, adică în loc de ce se rostesce acolo un şĭe.

«7. Sunetul z se rostesce maĭ tot-d'a-una ca dz, se ḑice nu numaĭ dzăc (ḑic), Dumnedzăŭ, ci şi dzamă, dzăhar, dzimbet.

«8. Deosebirea între ge (dj) şi j consistă într'aceea că ge, gi s'ar puté transcrie cu jĭe, jĭi, de ex.: mĭerjĭe (merge), însă jor (jur).

«9. Diftongul ea se aude maĭ mult ca ĭa la cuvintele de genul feminin terminate în e şi articulate: valĭa, vulpĭa, carcĭa (cartea); maĭ adeseorĭ e din diftongul ea se pierde cu totul şi remâne a singur: sară, ţară, înfrunzască, vorbască, bat (bét), şasă, şapce; la imperfecte: auzam, culejam, vegĭam (vedeam), şegĭam (şedeam) ţânĭam (ţineam), ş. a. Adjectivul feminin rea se pronunţă rè (cu e închis), pronumele feminin ta asemenea: tè.

«10. Cuvintele terminate în ea nearticulate, ca stea, nea, căţea ş. a. se găsesc în vorbirea ţĕranuluĭ din Bănat aprópe pretutindinea sub forma auă, de ex.: nĭauă (néuă), stauă, căţauă, nuéuă, măsauă.

«11. In diftongul **oa** se pot deosebì douĕ sunete: un **u** și un **a**.

«12. Substantivele feminine terminate în **ă** fac pluralul maĭ mult cu **i** decât cu **e**; pluralul dela icoană este iconĭ, articulat: iconĭile; casă, plur. cășĭ, cășile; fată, plur. fĭece, art. fĭecele; mamă, plur. mame, art. mamele, dar și mamile, maĭ este și mumânĭ, ca dela tată tătânĭ. In gen. și dat. sing. primesc numaĭ **i**: a iconĭii, cășii, fecii (fetei), mamii ș. a. Dar și alt-fel **e** la plural este fórte rar; dela măr pl. este mĭèră; pară, pĭèră; frumos, frumósă, ș. a.

«13. Sufixele orĭ, arĭ și erĭ sînt întrebuințate exclusiv pentru or, ar și er; de ex.: învățătorĭ (atât la sing. cât și la plur.), frăgarĭ (sing. și plur.), mânĭerĭ etc. Uniĭ cărturarĭ pretind că în casurile acestea s'ar audì la singular nu numaĭ **ĭ**, ci și un **u**. Atâta este sigur, că acest **u** năzuesce să dispară și urma luĭ este dejà cu totul efemeră, întocmaĭ ca și la cuvintele terminate în consonantă.

«14. Alăturea formelor umblu și umplu se maĭ întrebuințéză une-orĭ îmblu și împlu; însă numaĭ unghĭ și nu înghĭ.

«15. Pe lîngă rîd și vînd se dice maĭ des rid și vind, asemenea rît și rit. Vind se conjugă așà: vind, vindz, vinge, vingem, vingeț, vind; perf.: am vindut ș. c. l. Rid: mĕ rid, ce ridz, să rige, ñe rigem, vĕ rigeț, să rid; perf.: m'am ris șcl., tot numaĭ cu pronumele reflexiv.

«16. Articolul pentru vorbe de gen masculin a pierdut pe l. Se rostesce articulat: omu, porcu, tot natu, socru (nearticulate cele două ultime sînt tot așà); boŭ articulat bòu (douĕ silabe). Exemple de nume propriĭ art. și neart.: Gruescu, Pârvănescu, Mănescu, Puĭu ș. a. forméză genitivul și dativul sing.: *lu* Gruescu, pl Gruescilor, *lu* Mănescu șcl.

«17. Pentru articliĭ al, ai, ale, se folosesce numaĭ forma **a**.

«18. Pronumele reflexiv se întrebuințéză și duplicat în perfectul compus: m'am bătutu-mĕ, ci-aĭ sculatu-ce (te-aĭ sculatu-te), s'o îm-

bătatu-să, l'am vĕḍutu-l, ñ'-am dusu-ñe (ne-am dusu-ne), v'aţĭ supĕratu-vĕ, s'or dusu-să, şcl.

«19. La verbul a fi însemnăm următórele forme:

«Indic. presinte: io mis, tu iescĭ, iel îĭ, noĭ ñis, voĭ vis, ieĭ îs şi ieĭ iăst, acest din urmă numaĭ ca verb predicativ. Exemple: io mis Bănăţan, noĭ ñis Bănăţenĭ, voĭ vis dân ţară ş. a. Se maĭ ḍice şi: noĭ ñisăm şi voĭ visăţ în unele locurĭ.

«Ind. imperf.: ieram, ieraĭ, ierà, ieram, ieraţ, ierà.

«Ind. perf: fusăĭ, fusăş (silaba ultimă tonică), fu; fusărăm, fusărăţ, fură; se maĭ conjugă şi: fuşăĭ, precum şi fuĭ.

«Ind. perf. compus: am fost, aĭ fost, o fost, am fost, aţ fost, or fost.

«Ind. viitor: oĭ fi, îĭ fi, o fi, om fi, îţ fi, or fi.

«In Meedica, mi se spune, e folosită şi forma întrégă: veĭ fi, viĭ fi, va fi, vom fi, viţ fi, vor fi.

«Conjunctiv perfect: să fiŭ fost, să fiĭ fost, să fiă fost, să fim fost, să fiţ fost, să fiă fost.

«20. Perfectul simplu indicativ dela verbul daŭ: io gegeĭ (dedeĭ, cu accent pe ultima), geges (şi daşĭ), gege (dede, cu acc. pe silaba primă), gegerăm, gegerăţ, gegeră (acc. pe prima silabă).

«Se maĭ conjugă şi aşà: dăgeĭ, dăgeş, dège, dăgerăm, dăgeraţĭ (acc. pretutindene pe è orĭ e), dègeră.

«21. Imperativul are o formă a sa particulară cu sufixele: areţ, âreţ, ereţ, ireţ. Este de observat, că sufixele aicĭ înşirate se pun numaĭ în propoziţiunĭ negative imperative; propoziţiunile afirmative imperative aŭ aceiaşĭ formă ca şi limba literară. Exemple: nu cântareţĭ, nu strigareţĭ, nu baceреţĭ (nu batereţĭ), nu vorbireţĭ, nu urâreţĭ etc. Pretutindenea în Bănat este folosită forma acésta; icĭ colo, sub înrîurirea şcóleĭ, se folosesce astăḍĭ şi forma literară alăturea formeĭ de maĭ sus.

«22. Optativul presinte se conjugă în comunele Vărădia şi Pătaş, după cum mi se comunică de eleviĭ d'acolo, în modul următor:

«io reaş veñì, tu reaĭ veñì, el ar veñì, noĭ ream veñì, voĭ reaţ veñì, ieĭ ar veñì.

«23. Pronumele demonstrative: acesta, acela, acésta, aceea, aŭ numaĭ formele:

Masc. Sing. Nom. și Ac. ăsta, ahăsta; ăla, ahăla.
Masc. Sing. Gen. și Dat. ăstùia; ălùia.
Masc. Plur. Nom. și Ac. ăștea, hăștea, ahăștea, ăla.
Masc. Plur. Gen. și Dat. ăstòra, ahăstòra; ălòra.
Fem. Sing. Nom. și Ac. asta, ahasta; aea, ahaea.
Fem. Sing. Gen. și Dat. ăstèia; ăèia.
Fem. Plur. Nom. și Ac. eștea, heștea, aheștea; elea, ălea.
Fem. Plur. Gen. și Dat. ăstòra, ahăstòra; ălòra....»

Alăturând observaţiunile d-luĭ Enea Hodoș cu indicaţiunile fonetice din Anonymus Lugoshiensis, e lesne de a constatà că numaĭ palatalisarea dentalelor **de** și **te** în **ge** și **ce** este un fenomen posterior, care tocmaĭ de aceea pare a fi datorit înrîuririĭ Serbilor, la carĭ el ne întimpină ca ce-va organic. In cele-lalte privinţe, douĭ secolĭ n'aŭ adus absolut nicĭ o schimbare.

Trăsura cea maĭ caracteristică a consonantismuluĭ bănăţenesc: conservaţiunea luĭ **n** de 'naintea luĭ ĭ, distinge în acelașĭ grad dialectul macedo-român, ĭar cu dialectul istriano-român unesce pe Bănăţenĭ o particularitate morfologică fórte interesantă, anume optativul presinte: **reaş, reaĭ, ream, reaţ**, pe care noĭ l'am explicat deja altă dată (Etymol. M. Romaniae t. II, p. 1946) în următorul mod:

«Poporul judecă limba după auḑ, nu după scris. In forme ca fire-**aş**, facere-**aş**, ḑicere-**aş**, alăturĭ cu **aş** fi, **aş** face, **aş** ḑice, urechea desparte silabic: fi-**réş**, face-**réş**, ḑice-**réş**. De acì, în loc de **aş** s'a născut în dialectul istriano-român forma **raş**, trecută dela construcţiunea inversă la cea directă. Frasa istriano-română: «n'am puniava cu ce me **raş** copri, ni stramas pre carle **raş** zacé» (Miklosich, Rumun. Untersuch. I p. 42; cfr. Lautl., Lautgruppen p. 10) se transcrie daco-românesce: «n'am plapumă cu care m'aş acoperì, nicĭ

saltea pe care **aş** zace» = «nicĭ saltea pe care zacere-**aş**». Ilustrul Ascoli, care atrăsese cel întâiŭ atenţiunea asupra acesteĭ forme istriano-române (Stud. crit. I, 1861, p. 66), îĭ dă o altă explicaţiune. El crede că **raş** ar resultà din fusiunea luĭ vré cu **aş**, fusiune o-cursă numaĭ la prima persónă singulară, pe când la cele-lalte persóne ar fi numaĭ *vré* cu perderea luĭ v. In acest mod condiţionalul istriano-român:

raş ave
rai ave
ra ave
ram ave
raţ ave
ra ave

ar fi, după Ascoli:

vrere-**aş** ave
vrai ave
vra ave
vram ave etc.

«Eĭ bine, chiar în acéstă ipotesă prima persónă singulară **raş** ar resulta, ca şi în explicaţiunea nóstră de maĭ sus, din construcţiunea inversă *vre*-**réş**. Noĭ credem însă că nu numaĭ prima persónă singulară, dar şi cele-lalte s'aŭ născut din aceiaşĭ construcţiune inversă, cu saŭ fără verbul *vrere*, adecă cu orĭ-ce verb, şi anume:

raş ave = ave-**réş** (=avere-**aş**)
rai ave = ave-**réi** (=avere-aĭ)
ra ave = ave-**rér** (=avere-ar)
ram ave = ave-**rém** (=avere-am)
raţ ave = ave-**réţ** (=avere-aţĭ)
ra ave = ave-**rér** (=avere-ar)...»

In studiul «Strat şi substrat», noĭ am demonstrat că aşà numiţiĭ Macedo-românĭ şi Istriano-românĭ de astădĭ nu sunt alt ce-va decât Româniĭ ceĭ din Pannonia, pe carĭ în secoliĭ IX—X i-a găsit acolo şi i-a gonit peste Dunăre năvălirea Ungurilor. Este aprópe de mintea

omuluĭ că dialectul acelor Românĭ din Pannonia, prin însășĭ posițiunea lor cea geografică, pe care nicĭ un crescet de munte n'o despărțià de șesul Timișuluĭ, trebuia să fi fost identic saŭ aprópe identic cu al Românilor din Bănat. Iată de ce este fórte important de a urmărì acele puncturĭ de conservatism dialectal, prin carĭ Bănățeniĭ și numaĭ Bănățeniĭ se maĭ asociază până acuma cu cele două dialecte române trans-danubiane.

Există alte puncturĭ, vocalice, consonantice și chiar morfologice, în carĭ graiul bănățenesc se întâlnesce cu al Moldovenilor, ca și când Moldoveniĭ, în specie ceĭ dela nord, ar fi o veche migrațiune dela Timiș prin țéra Crișuluĭ și prin Maramureș, contopită apoĭ în Moldova de mijloc cu un curent sudic oltenesc, care jucase un rol însemnat în formațiunea Statuluĭ Bărlădén, cu mult înainte de descălecarea Moldoveĭ în secolul XIV. Acéstă cestiune noĭ o vom desbate aiurea.

II. Individualitatea teritorială a *Bănatuluĭ*.

Treĭ cuvinte:

1°. *Troian;*

2°. *Aușonĭu;*

3°. *Filma;*

ne vor ajunge pentru a demonstrà nestrămutata continuitate a naționalitățiĭ române în regiunea dintre Tisa și Cerna.

1°. *Troian.*

Intr'un manuscript paleo-slavic tocmaĭ din secolul XII, reprodus întreg de Srezniewsky (Извѣстія Академіи Наукъ по отдѣленію русскаго языка, t. 10, 1863, p. 551—574), se citesce următorul pasagiŭ mitologic:

...Трояна Хърса Велеса Пероуна. на б҃ы обратиша бѣсомъ злымъ вѣроваша...	... pe *Troian*, pe Hărs, pe Veles, pe Perun, șĭ-aŭ făcut ḑeĭ, în draciĭ ceĭ reĭ credeaŭ...

Hărs saŭ Hors, Veles saŭ Volos și Perun sunt divinitățĭ slavice cunoscute, menționate nu o dată în străvechea cronică a luĭ Nestor cfr. Sacharow, Сказанія русскаго народа, t. 1, 1841, part. 1, p. 11—12). Ce caută însă printre aceștia, ba încă maĭ pe sus de ceĭ-lalțĭ treĭ, numele luĭ *Troian*, pe care nu-l descrie și nu-l scie nicĭ un mitograf al Slavilor?

Un alt monument paleo-slavic, după un manuscript din secolul XVI (Vostokov, Словарь церковно-славянскаго языка, 1861, t. 2 p. 232), așédă pe același *Troian*, deși nu la primul loc, între diferite divinitățĭ slavice:

...мнѧше богы многы, Пероуна и Хорса Дыѭ и Троѩна и инїи мнози...	...închipuindu-șĭ mulțĭ ḑeĭ: Perun și Hors, Dîĭu și *Troian*, și alțĭ mulțĭ...

și maĭ adaogă:

...Пероунь въ Єлинѣхъ а Хорсь въ Купрѣ, Троѩнь бѧше ц҃рь въ Римѣ...	...Perun la Elenĭ, Hors la Cipru, iar *Troian* fusese împĕrat la Roma..

Aci este dejà de tot învederată identitatea ḑeuluĭ slavic *Troian* cu marele împĕrat *Traian*, «Trajanus», întemeietorul Dacieĭ romane.

Să se observe că ambele manuscripte paleo-slavice sunt anume de originea bulgară (Drinow, Заселеніе Балканскаго полуострова, p. 76).

Archeologul rus Kotliarewsky (Матерьялы для археологическаго словаря, p. 13—14, în Древности, t. 1, Moscva, 1865—67) combină aceste texturĭ cu următórele treĭ puncturĭ:

1. Numele luĭ *Troian* figuréză de maĭ multe orĭ în vestita poemă rusă medievală despre Expedițiunea luĭ Igor la Dunăre, dintre carĭ o dată ca «drumul luĭ Troian» (**въ тропѹ Троѩню**) și o dată ca «țéra luĭ Troian» (**въ землю Троѩню**);

2. Serbiĭ și Bulgariĭ conservă până astăḑĭ în legendele lor poporane memoria unuĭ «împĕrat Troian» (**царь Троіан**);

3. Așà numitul val saŭ șanț «al luĭ Troian», care se începe la noĭ în România și se prelungesce apoĭ departe în Rusia sudică, unde poporul îĭ conservă același nume, maĭ existând acolo chiar o tradițiune că fundatorul acesteĭ immense construcțiunĭ ar fi fost un

«Troian împĕrat râmlenesc» (Троıана царıа Єрманаланскаго = Римлıанскаго).

Kotliarewsky trage de aci conclusiunea, că ḑeul Troian póte să nu fie în realitate decât divinisarea de către Slaviĭ meridionalĭ a împĕratuluĭ roman Traian.

Dar întrebarea cea fundamentală este:

1. Divìnisare să fie óre, când manuscriptul cel din secolul XII pune pe Traian între «draciĭ ceĭ reĭ»?

2. Slaviĭ ceĭ meridionalĭ, aşeḑaţĭ pe peninsula balcanică nu înnainte de secolul VI, adecă patru secolĭ după mórtea luĭ Traian, dela cine óre putut'aŭ eĭ să împrumute memoria mareluĭ împĕrat?

Vuk Karadzić (Lex. 750) reproduce următórea legendă sĕrbéscă din Bosnia:

«Craiul Troian în fie-care nópte plecà în Sirmia, unde se iubĭa «cu o nevastă saŭ fată, şi se întorceà de acolo înainte de zorĭ, «căcĭ peste ḑi el se temea a eşì la lumină, ca să nu-l topéscă «sórele. Cum sosĭa la iubita sa, îndată dedea cailor ovĕs, şi apoĭ «petrecea drăgostindu-se, până ce caiĭ isprăviaŭ nutreţul şi până «ce cocoşiĭ începeaŭ a cânta. Intr'o nópte însă, fratele saŭ bărbatul «aceleĭ muierĭ a legat limbile tuturor cocoşilor, ca să nu pótă «cântà, şi a dat cailor nisip în loc de ovĕs. Când dară craiul, sim«ţind vremea de plecare, întrebâ dacă aŭ isprăvìt caiĭ ovĕsul, sluga «i-a rĕspuns că nu. Maĭ tărḑiŭ, înţelegênd cursa în care a căḑut, «craiul a încălecat în pripă ca să fugă spre oraşul seŭ, dar în cale «l'a ajuns sórele. Ca să scape de raḑe, el s'a ascuns sub un stog «de fîn; însă vitele, din nenorocire, aŭ împrăştiat fînul, şi ast-fel «sórele a topit pe Troian.»

Peste Olt, în districtul Romanaţĭ, există la noĭ până astăḑĭ aceeaşĭ tradiţiune. Impĕratul cel topit de raḑele sóreluĭ se numesce acì «Domnul-de rouă», şi poporul asigură că drumul cel roman de pétră, care duce dela Dunăre la Olt prin Caracal, fusese făcut anume de către dînsul, «ca să pótă merge maĭ iute la amanta sa.»

Se scie că rĕposatul Bolintinénu a transformat acéstă tradiţiune olténă într'o frumósă baladă:

. . . .
Cum se face nópte, dela Istrul mare
Cătră Olt te ducĭ,
Ca să ştergĭ de lacrimĭ, cu o sărutare,
Ochiĭ eĭ ceĭ dulcĭ!
Află că odată sórele pe cale
De te va găsì,
Intr'o rouă dulce cu ḑilele tale
Te va risipi!
. . . .

Tot aşà cunoscutul scriitor rus Weltmann a compus din tradiţiunea serbă o poemă întrégă sub titlul de «Troian şi Anghelița» (Moscva, 1846).

Este interesant—în parentesĭ—că imaginea omuluĭ topit de raḑele sóreluĭ pare a fi o veche metaforă italică, pe care noĭ o găsim la Florus, când ḑice că Celțiĭ, neputênd suferì căldura, par'că sunt topițĭ de sóre: «quasi sole laxantur». O altă metaforă înrudită tot despre Celțĭ este la anticul poet grec Callimachus, care'ĭ compară cu «fulgĭ de zapadă» (Roget de Belloguet, Ethnogénie gauloise, p. 66).

In ce mod legenda română a putut să străbată în Bosnia, ne-o lămuresc cercetările d-luĭ C. Jireček, carĭ demonstră că acéstă țéră posedà în vécul de mijloc o numerósă populațiune curat românéscă, slavisată maĭ în urmă (Die Wlachen in den Denkmälern von Ragusa, Prag, 1879, p. 7—8).

Şi totuşĭ, însuşĭ d. C. Jireček, cu treĭ anĭ înainte (Gesch. d. Bulg. 1876 p. 74—76), tocmaĭ pe numele luĭ Traian la Slaviĭ meridionalĭ întemeià posibilitatea că în epoca cuceririĭ Dacieĭ dînşiĭ vor fi locuit în vecinătate saŭ «póte chiar în țéră (vielleicht auch im Lande selbst)»!

«Baladele bulgare—ḑice d. C. Jireček—cântă până astăḑĭ pe *tzarul Troian*, stăpân peste nenumĕrate comóre şi la care din 70 de fântâne curge aur strălucit şi argint curat. Sub Balcan este un oraş *Troian* cu o mănăstire. Pe Topolnița, aprópe de Tatar-Pazargik, este podul luĭ *Troian* (Troianov most), de care nu departe se află

nisce ruine numite de ţĕranĭ *Troianov-grad* şi o trecĕtóre *Troianova-Vrata*...»

Cătră acestea, negreşit, se maĭ adaoge *Troianov-grad* din Serbia.

Numaĭ douĕ lucrurĭ scapă din vedere d-luĭ C. Jireček:

1°. necesitatea prealabilă de a demonstrà într'un mod serios că Serbiĭ şi Bulgariĭ aŭ locuit în Dacia saŭ măcar în vecinătate în epoca împĕratuluĭ Traian;

2°. împrejurarea cea capitală că în legenda serbo-bulgară personagiul luĭ *Troian* este o ființă antipatică, duşmană, chiar diabolică, «un drac reŭ» ca în manuscriptul cel din secolul XII, ceea ce nu ne întimpină nicĭ odată la Românĭ.

Să luăm balada cea bulgărêscă, pe care o citéză d. C. Jireček şi care a fost publicată de frațiĭ Miladinovtzi (**Бѫлгарски народни пѣсни**, 1861 p. 38—41). Dela primul vers ea sună:

Бог да біет кралїа от Троіана!...
(Dumneḑeŭ să bată pe regele dela Troian!)...

Apoĭ la Serbĭ, după cum o constată însuşĭ d. C. Jireček, *Troian* ne apare ca un monstru cu treĭ capete saŭ cu nisce urechĭ de țap.

In fine, dela profesorul A. Weselowsky (Записки Акад. Наукъ, Petersburg, t. XXXVII, suplem. No. 3 p. 89) noĭ aflăm că până şi oraşul *Troian* din Bosnia în baladele poporane serbescĭ se numesce «cel afurisit, unde se petrec nelegiuirĭ»:

Дадоше јој проклетог Тројана
У коме се безаконје ради...

La prima aşeḑare a Serbilor şi a Bulgarilor pe Peninsula Balcanică, dînşiĭ aŭ trebuit să susțină o crâncenă luptă cu vechiul substrat românesc de acolo, şi acea luptă a avut drept efect, între altele, de a preface pe Traian cel «optimus» al Românilor într'un element reŭ pentru Slavĭ, întocmaĭ după cum altă dată lupta între Eranĭ şi între Indienĭ schimbase pe indianul «deva» (ḑeŭ) în eranicul «daiva» (demon). O asemenea înreutățire a sensuluĭ este o consecință firêscă a raportuluĭ internațional între Slavĭ şi între Ro-

mânĭ, pe când absolut nimic n'ar puté justifica fenomenul contrar al transformăriĭ *Traianuluĭ* celuĭ rĕŭ al Slavilor într'un *Traian* bun la Românĭ.

In cele ḑise maĭ sus, noĭ ne-am ferit de a atinge măcar pe «bădica *Troian*» în colinda «Pluguluĭ» cea publicată de Alexandri:

S'a sculat maĭ an
Bădică *Troian*
Ș'a încălecat
Pe-un cal învĕţat
Cu nume de Graur,
Cu șéua de aur...

Acest *Troian* ni s'ar fi părut o simplă mistificaţiune din partea luĭ Alexandri, dacă nu l'am regăsì în excelenta colecţiune de «Plugușóre» a d-luĭ G. Ghibănescu, anume într'o colindă din Trotuș (Analele literare, II, 1888, p. 42):

Și se sculară maĭ an
Bădica *Troian*
Și'ncălecâ pe-un cal negru ca corbul,
Iute ca focul...

Dar în alte treĭ «Plugușóre» din aceiașĭ colecţiune *Troian* este înlocuit prin «Machedon împĕrat» saŭ «Alexandru împĕrat», iar într'unul prin «Sfîntul Vasile», ceea ce ne face a crede că și dînsul nu este adevĕrat poporan, ci numaĭ cărturăresc, datorit popilor saŭ dascălilor de prin sate.

Întru cât am putut urmărì pînă acuma, numele personal *Troian* nu există astăḑĭ nicăirĭ la Românĭ, și póte că nicĭ n'a existat vre-o dată, de vreme ce nicĭ în documente nouĕ nu ni s'a întâmplat a'l găsì, ceea ce arată că străbuniĭ noștri îl considerau maĭ pre sus de calendarul omenesc, ca și când ar fi un nume de divinitate, după cum nu se află numele personal «Isus», iar numele personal «Cristea» este «Cristofor», nu «Crist». Nicĭ la vechiĭ Romanĭ nimenea nu se chiemà «Jupiter» saŭ «Apollo». Iată de ce fórte rĕŭ fac aceia carĭ bagă pe furiș în colinde pe fantasticul «bădică *Troian*». Dacă numele personal *Troian*, după cum am vĕḑut, circuléză la

Slavĭ, acésta este tocmaĭ pentru că la dînșiĭ nu erà nicĭ un motiv de a-l destinge de cele-lalte numĭ personale.

Pe la anul 1532 un Italian din Padova, Francesco dalla Valle călătorià prin Ţéra-Românéscă. El ne-a lăsat «Una breve narracione», conservată în Biblioteca San-Marco din Veneţia și reprodusă de Academia Maghiară (Magyar Történelmi tár, t. 3 p. 1—60). Ajungênd la Tîrgoviște, Dalla Valle trase cu aĭ săĭ la mănăstirea Délul, aĭ căruia călugărĭ—dice el—«ne fecero molte cortesie, et ne racontorno tutta l'historia della venuta di quelli popoli ad habitar in quel paese, che fu questa che havendo *Trajano Imperatore* debellato et aquistato quel paese, lo divise a suoi soldati...» La Românĭ memoria luĭ *Troian* nu se învĕţà în școlă, ci a fost tot-deauna viuă în tradiţiunea poporuluĭ. Și totușĭ Cihac (II, 423) nu se sfiesce a susţine că *Troian* este la noĭ un «élément slave»! Să observăm că el cunósce acest cuvînt numaĭ cu următórele sensurĭ: «levée de terre, rempart, prairie entourée d'une levée de terre ou d'une haie, grande prairie en général; monceau de neige fait par le vent, avalanche; chemin de St. Jaques, voie lactée.»

Faţă cu forma *Troian*=*Traianus,* este metodic de a șĭ pune întrebarea despre causa treceriĭ luĭ **-ra-** în **-ro-**, și ar fi legitim chiar de a bănuì în acest fonetism o înrîurire slavică, de vreme ce la Slavĭ există un nume personal propriŭ al lor «Troĭan» dela **трой** «treĭ», adecă «triplu» saŭ «al treilea». Este învederat că o asemenea înriurire slavică posterióră asupra uneĭ vocale n'ar desminţì întru nemic originea primitivă românéscă a cuvîntuluĭ, ci numaĭ și numaĭ ne-ar duce la următórea conclusiune: din latinul «Traianus» Româniĭ făcuseră «Trăean» și l'aŭ împrumutat Slavilor; apoĭ pe românul «Trăean», printr'o etimologiă poporană dela **трой**, Slaviĭ îl prefăcură în «*Troĭan*»; în fine, forma cea slavisată «Troĭan» s'a întors maĭ târdiŭ la Românĭ, înlăturând pe organicul «Trăean». Așa dară, chiar în acest cas nu erà permis luĭ Cihac de a băgà pe al nostru Troĭan între «éléments slaves». Noĭ credem însă că până și trecerea luĭ -ra- în -ro- a fost datorită la noĭ uneĭ etimologie poporane curat românescĭ, saŭ maĭ bine

curat latine, cu totul independinți de slavicul трой. Pe de o parte, împĕratul Traian fiind privit de către posteritatea cuceritorilor Dacieĭ ca străbun al lor; pe de altă parte, dintr'o epocă immemorială, cu mult înainte de Tit-Liviŭ, toțĭ Romaniĭ privind ca străbunĭ aĭ lor pe anticiĭ Troĭanĭ, — în forma cea poporană *Troĭan* se făcuse de către Românĭ din capul loculuĭ o fusiune între ceĭ doĭ străbunĭ: *Traianus* și *Troianus*, astfel că *Troĭan* datéză la noĭ din prima epocă a graiuluĭ românesc, și dela noĭ l'aŭ primit Slaviĭ, nicĭ-decum vice-versa. Este curios că tocmaĭ Slaviĭ aŭ revenit în urmă la forma «Traĭan» printr'o etimologiă poporană a lor dela трајати «a trăi», după cum ne-o spune însușĭ d-l C. Jireček (Gesch. d. Bulg. 75): «Der Eigenname Trajan, Diminutiv Trajko, ist unter den Bulgaren allgemein gebräuchlich; der Accent auf der ersten Silbe: Trájan; die populäre Etymologie leitet den Namen von trajam duro, persevero auf, worauf sich auch ein bulgarischer Sittenspruch bezieht.» Pentru Cihac dar ar trebuì să fie un slavism chiar atuncĭ când Româniĭ ar ḑice *Trăean!*

Bunul simț cel maĭ elementar ar fi de ajuns pentru ca orĭ-cine să véḑă că pe *Troĭan* Slaviĭ l'aŭ luat dela Românĭ și că nu erà chip să'l fi luat de aĭurĭ decât numaĭ dela Românĭ. Acésta însă ar probà descendința Românilor din legionariĭ luĭ Traian și numaĭ atâta, fără a dovedì tot-o-dată și continuitatea lor cea teritorială pe țermul nordic al Dunăriĭ, căcĭ memoria mareluĭ împĕrat eĭ puteaŭ s'o ducă cu dînșiĭ în Balcanĭ saŭ în Rodop după teoria luĭ Rösler, ș'apoĭ s'o readucă înapoĭ peste maĭ mulțĭ secolĭ la întórcere în Carpațĭ. Pentru a demonstrà acéstă continuitate teritorială, să trecem acuma la periodul cel maĭ vechiŭ, necunoscut încă, din istoria cuvîntuluĭ *Troĭan.*

Din cele patru drumurĭ romane, carĭ duceaŭ dela Dunăre spre fundul Dacieĭ, douĕ treceaŭ prin Oltenia, cele-alalte douĕ prin Bănat. Ele aŭ fost făcute chiar în prima epocă a cuceririĭ, și aŭ trebuit apoĭ vécurĭ peste vécurĭ pînă ce pe alocurea să le distrugă

timpul, căcĭ eraŭ așternute cu pétră, «strata saxea viarum», și încă nu cu un singur rînd de pétră, ci douĕ straturĭ suprapuse, legate la mijloc printr'un puternic ciment. O inscripțiune, găsită la capĕtul sudic al unuia din cele douĕ drumurĭ romane bănățene, ne spune:

IMP. CAESAR. DIVI. NERVAE. F
NERVA TRAIANVS AVG. GERM
PONTIF. MAXIMVS TRIB. POT. IIII
PATER. PATRIAE COS. IIII
MONTIBVS EXCISIS ANCONIBVS
SVBLATIS VIAM PATEFECIT

(Aschbach, Trajans Donaubrücke p. 4; Hirschfeld, Epigr. Nachlese p. 419, C. I. L. vol. III).

Intru cât descendințiĭ cuceritorilor remâneaŭ pe loc în țéra Timișuluĭ, aceste drumurĭ nu puteaŭ să nu fie identificate în tradițiunea lor cu memoria împĕratuluĭ Traian, o memoriă care, firesce, nu există acolo decât numaĭ pentru dînșiĭ, nu pentru alte némurĭ, venite în aceeașĭ regiune maĭ târḍiŭ.

Unul din cele douĕ drumurĭ trecea din Bănat în Serbia actuală; saŭ, maĭ corect, erà o prelungire făcută de Traian a unuĭ drum roman maĭ vechiŭ de peste Dunăre, cam de pe timpul împĕratuluĭ Tiberiŭ, dar numit de către locuitorĭ cu unul și acelașĭ nume de «drumul luĭ Traïan».

In secolul VII elementul românesc cel transdanubian începuse a slăbì în ajun de a dispăré apoĭ de tot sub invasiunea Serbilor. Pe de altă parte, drumul cel roman de acolo, maĭ vechiŭ cu vr'o șépte-ḑecĭ de anĭ și executat în condițiunĭ maĭ puțin trainice, se stricase. Ce a urmat de aci?

Pe la anul 600, generalul bizantin Commențiol, aflându-se de dincolo de Dunăre în fața maluluĭ bănățenesc, cercetă cu stăruință printre indigenĭ despre drumul luĭ Traian, «*ὁδὸς Τραϊανοῦ*», și nimenĭ nu puteà să-ĭ rĕspundă nemic, pînă ce d'abia s'a găsitun

moşnég de 112 anĭ, care 'ĭ-a spus că un asemenea drum existase cu 90 de anĭ înainte.

Acéstă naraţiune din Bizantiniĭ Teofilact şi Teofan, noĭ o dăm acì într'adins după Rösler (Slav. Ansiedlung an d. unteren Donau, p. 36—7), duşmanul cel maĭ înverşunat al continuităţiĭ Românilor în Dacia.

Vrea să ḑică, numele luĭ Traian în unire cu noţiunea unuĭ drum roman de pétră putea să se uite după o trecere de timp, dacă condiţiunile de supravieţuire nu eraŭ favorabile; pentru casul contrariŭ însă, când adecă numele luĭ Traian în unire cu noţiunea unuĭ drum roman de pétră nu se uită, ci persistă viŭ în gura poporuluĭ, se cer neapĕrat douĕ postulate:

a) posteritatea cuceritorilor Dacieĭ să se fi mănţinut pe acelaşĭ teritoriŭ;

b) urmele unuĭ asemenea drum să nu inceteze de a se înfăţişà vĕḑuluĭ aceleĭ posterităţĭ.

Insuşĭ Rösler, dacă ar maĭ trăì, ar fi silit a recunósce acéstă rigurósă logică a faptelor.

Eĭ bine, în secolul trecut, nu maĭ departe, Bănăţeniĭ numĭaŭ încă *troĭan* numaĭ drumurile cele de pétră, precum vedem în Dicţionarul Lugoşén circa 1670, despre care noĭ am vorbit maĭ sus şi unde se cetesce: «*Troĭan*. Via strata», adecă: *troĭan* se numesce un drum de pétră.

Se puteà óre permanenţa unuĭ termen de acéstă natură, dacă Româniĭ dela Timiş n'ar fi stat neclintiţĭ acolo dela Traian şi până astăḑĭ? Să presupunem un moment, după ipotesa luĭ Rössler, cum-că naţionalitatea română s'ar fi format în Macedonia saŭ în Epir, unde ea nu vĕḑuse drum de pétră şi de unde va fi început a se aşeḑà pe malul nordic al Dunăriĭ cu puţin înainte de secolul XII; — să presupunem una ca acésta, şi atuncĭ maĭ încercaţi-vĕ a explicà pe acel «*troĭan*=via strata»!

Rĕposatul Hunfalvy, într'un memoriŭ presintat în 1877 Congresuluĭ Orientaliştilor la Viena, contestà Românilor însăşĭ existinţa cuvîntuluĭ *troian*, pe care dînsul l'a găsit în Lexiconul Budan cu

sensul de șes și cu greșala de tipar «troĭun». Locuind în Buda-Pesta, bietul Hunfalvy nu-șĭ deduse ostenéla de a consultà în biblioteca Universitățiĭ de acolo vechiul vocabular bănățén! Și bine a făcut că nu l'a consultat, căcĭ — pătimaș și dilettante cum erà Hunfalvy, maĭ mult agitator internațional decât om de sciință—ar fi fost în stare să suprime pe «troian = via strata».

Noĭ am vědut maĭ sus că și la Olteniĭ din Romanațĭ drumul cel roman de pétră a rĕmas în legătură cu numele luĭ *Troian*, pe care însă, printr'o formă intermediară *Roian*, ca și când ar derivà dela «rouă», poporul l'a prefăcut acolo în legendarul «Domn-de-rouă».

Dela noțiunea cea fundamentală de «via strata», «drum de pétră», conservată numaĭ la Bănățenĭ, *troian* lesne a trecut apoĭ la ceĭlalțĭ Românĭ, prin diferite asociațiunĭ de ideĭ, la noțiunile cunoscute luĭ Cihac, în carĭ tóte predomnesce una din două: saŭ trăsura cea caracteristică de drum: *troian* «voie lactée», saŭ acea de rădicătură d'asupra pămîntuluĭ: *troian* «levée de terre, avalanche», saŭ chiar ambele la un loc: *troian* «retranchement prolongé».

2°. *Aușoniu*.

Am vědut că ar fi fost o absolută imposibilitate, ca drumurile cele de pétră, făcute în Bănat de împĕratul Traian, să fi păstrat până în dilele nóstre la Româniĭ de acolo numele cel stereotip de *troian*, dacă unul și acelașĭ element românesc n'ar fi locuit fără întrerumpere între Tisa și între Cerna în curs de ceĭ opt-spre-dece vécurĭ dela cucerirea Dacieĭ.

Prin urmare, pe la începutul seculuĭ V, Hunniĭ luĭ Attila, alegêndu-șĭ Bănatul drept centrul lor de operațiune contra Occidentuluĭ, se aședară tocmaĭ în mijlocul Românilor, carĭ eraŭ atuncĭ singuriĭ autoctonĭ aĭ țĕreĭ.

Negreșit, acésta nu se dovedesce prin poemele germane medievale, carĭ sunt posterióre cu opt saŭ nouă secolĭ și unde mențiunea Românilor pe lîngă Attila este istoricesce interesantă numaĭ dóră întru cât privesce timpul redacțiuniĭ acelor poeme, cel mult timpul cu puțin anterior, adecă seculiĭ XI—XII. De aceea, nicĭ despre ducele

român Ramung saŭ Nannunch din «Nibelungenlied», nicĭ despre «Sigeher von Walachen» din «Klage», nicĭ despre săgetariĭ românĭ din «Biterolf und Dietlieb», eŭ nu voiŭ vorbì aicĭ. Dar nimenea nu póte contestà şi n'a contestat nicĭ-odată, că pentru epoca Hunnilor cea maĭ preţiósă fântână istorică este Bizantinul Priscus, care literalmente împărţise pânea şi sarea cu însuşĭ Attila într'o localitate din actualul Bănat.

Priscus fusese născut în Tracia. El scriea grecesce, dar sciea şi latinesce, limba oficială de pe atuncĭ; ba încă s'ar puté judecà după însuşĭ numele sĕŭ că va fi fost maĭ curând de originea latină. Amic cu consularul Maximin, Priscus l'a însoţit, cam pe la anul 448, într'o ambasadă, pe care împĕratul bizantin Teodosiŭ II a trimis'o la Attila. Itinerarul acesteĭ ambasade a fost: dela Adrianopole la Sofia, apoĭ dela Sofia la Niş; prin urmare, ambasadoriĭ călătoriaŭ cătră Dunăre nu în linia dréptă, ci curmeḑiş spre apus. Tot spre apus aŭ plecat eĭ din Niş, şi s'aŭ mirat mult, ḑice Priscus, când într'un loc cotitura drumuluĭ îĭ făcuse să créḑă că merg spre rĕsărit: «*ὑπὸ δὲ τῆς τοῦ τόπου ἀνωμαλίας ἐπὶ ἀνατολὰς ἐκεῖνο τὸ μέρος ἔβλεπε τῆς ὁδοῦ*» (ed. Niebuhr p. 172). Este fórte important a constatà acéstă direcţiune spre apus, căcĭ ea restórnă cu desăvîrşire teoria acelora carĭ susţin că ambasada a găsit pe Attila unde-va în Moldova saŭ în Ţéra-Românéscă, adecă într'o direcţiune de tot opusă spre rĕsărit dela Niş. Textul luĭ Priscus este în acéstă privinţă de o claritate perfectă.

Păşind dar cătră Dunăre într'o direcţiune sistematică spre apus dela Adrianopole prin Sofia şi prin Niş, ambasada trebuià să ajungă cam în regiunea Singidunuluĭ, nu departe de Bielgradul de astăḑĭ. Despre rîurile, pe carĭ le întîmpinase în calea dela Adrianopole până la Dunăre, Priscus nu vorbesce nimic; după ce ajunge însă pe malul nordic al Dunăriĭ, el ne spune că, până a sosì de acolo la reşedinţa luĭ Attila, ambasada a trebuit să trécă maĭ multe ape navigabile, dintre carĭ cele maĭ marĭ sunt: «*ὅτε Δρήκων λεγόμενος καὶ ὁ Τίγας καὶ ὁ Τιφήσας*», pasagiŭ pe care Klassen îl traduce prin: «Drecon dictus, et Tigas, et Tiphisas» (ed. Niebuhr p. 183).

Profesorul Gooss (Geogr. u. Gesch. d. Tr. Daciens 1874, p. 22), cunoscênd numaĭ traducerea latină, bănuesce că «Tigas» și «Drecon» sunt douĕ numĭ ale Tiseĭ: «Drecon dictus et Tigas», adecă: «rîul Drecon numit și Tigas». După acéstă ingeniósă ipotesă, în textul grecesc ar fi a se citì: *«ὅτε Δρήκων λεγόμενος καὶ Τίγας»* în loc de *«καὶ ὁ Τίγας»*. In adevĕr, *«καὶ ὁ Τιφήσας»*, care urméză immediat, ar fi putut să facă pe copist să adaoge un *«ὁ»* și dinaintea luĭ *«Τίγας»*. Orĭ-cum însă, adaosul ar fi fórte vechiŭ, de óră-ce, un secol maĭ târḑiŭ, dejà Iornande vĕḑuse în textul luĭ Priscus treĭ rîurĭ: «Tisiam, Tibisiamque et Driccam», resturnând numaĭ ordinea numilor. Noĭ preferim dar a lăsà pasagiul întocmaĭ cum este, fără a suprime pe un *«ὁ»*, și atuncĭ Tigas, pus la mijloc între Drecon și între Tiphesas, nu póte să fie alt-ceva decât Bega, un rîŭ bănățenesc intermediar între Tisa și între Timiș și care în unele locurĭ e navigabil chiar pentru vapóre. Cum-că din cele treĭ rîurĭ cel maĭ important erà Drecon, dovadă este că Priscus îl maĭ menționéză o dată, numindu-l «Drencon» (ed. Nieb. p. 213). Cu alte cuvinte, ambasada bizantină a trecut succesiv prin rîurile Tisa, Bega și Timiș, înainte de a sosì la reședința luĭ Attila.

Itinerariul a pășit dară de astă-dată dela apus spre rĕsărit.

Acì se nasce întrebarea: punctul obiectiv al călătorieĭ fiind o parte centrală a Bănatuluĭ, de ce óre ambasada să fi mers până la Dunăre într'o direcțiune occidentală fórte lungă, în loc de a scurtà calea apucând dela Sofia într'o liniă aprópe dréptă, fără a trece prin Niș? La acéstă întrebare rĕspunde însușĭ Priscus. Pentru a găsì pe Attila, ambasada trebuia să-l caute acolo unde erà prevenită că 'l va găsì, și în adevĕr l'a și găsit spre apus de Tisa, de unde el se pregătia a năvălì asupra provincielor bizantine (ed. Nieb. p. 173). Sosind ambasada și presintându-se luĭ Attila, a primit dela dînsul porunca de a merge la reședința luĭ și de a-l așteptà acolo Ast-fel se explică ambele direcțiunĭ ale călĕtorieĭ, cea occidentală rans-danubiană și cea orientală cis-danubiană.

Să se observe în relațiunea luĭ Priscus următórele douĕ puncturĭ:

a) după trecerea Dunăriĭ, ambasada a înaintat dintâĭ puțin spre

nord, depărtându-se de ţermul danubian, de care nu s'a maĭ apropiat: «ἐπὶ τὰ ἀρκτικώτερα τῆς χώρας» (ed Nieb. p. 182);

b) după un timp nu îndelungat, s'a schimbat direcţiunea :«ἑτέραν ὁδὸν ἐτράπημεν» (ib. p. 182—3).

Óre ce sens póte avé aci schimbarea direcţiuniĭ? ş'apoĭ o schimbare impusă anume de către conducĕtoriĭ Hunnĭ, carĭ însoţiaŭ ambasada pînă la reşedinţa luĭ Attila: «τῶν ξεναγούντων ἡμᾶς Σκυθῶν τοῦτο ποιεῖν παρακελευσαμένων». Spre nord ambasadoriĭ nu puteaŭ înaintà, căcĭ n'ar fi fost schimbarea direcţiuniĭ; spre sud şi maĭ puţin, căcĭ s'ar fi întors la Dunăre; dar nicĭ spre apus dînşiĭ nu puteaŭ să apuce, căcĭ acolo, în Ungaria sudică până la Buda-Pesta şi maĭ departe, n'ar fi dat peste marĭ rîurĭ navigabile. Prin urmare, singura schimbare posibilă a direcţiuniĭ era acea spre rĕsărit, trecênd apoĭ Tisa, Bega şi Timişul, pentru a se înfunda în actualul Bănat.

Este curios că o comunicaţiune epistolară fórte descusută din partea istoriculuĭ unguresc Szabó a putut să amăgéscă pe Amédée Thierry (Hist. d'Attila, 1864, t. 1, p. 89, 428) de a scrie următórele: «On a beaucoup discuté sur le lieu exact où cette résidence était située; les uns ont cru reconnaître Tokaï, d'autres la ville actuelle de Bude, d'autres encore des localités diverses; mais tous s'accordent à décider que ce lieu se trouvait dans le pays qui est aujourd'hui la Hongrie. *Le récit de Priscus ne laisse d'ailleurs aucun doute sur ce point*».

Naraţiunea luĭ Priscus, vom dice şi noĭ, nu lasă nicĭ o îndoială că ambasada bizantină a călĕtorit nu prin Ungaria, ci prin Bănat, înaintând pe un întins şes: «ἐν πεδίῳ κειμένην» (ed. Nieb. p. 183), unde se împedecà numaĭ dóră de bălţĭ: «τοὺς λιμνάζοντας τόπους» (ib.) şi unde, deşi eraŭ destule rîuleţe, totuşĭ lipsiaŭ pétră şi lemn de construcţiune, carĭ trebuiaŭ aduse de aiurea: «οὐδὲ γὰρ λίθος, οὐ δένδρον παρὰ τοῖς ἐκεῖνο τὸ μέρος οἰκοῦσι βαρβάροις ἐστὶν, ἀλλὰ ἐπεισάκτῳ τῇ ὕλῃ κέχρηνται ταύτῃ» (ibid. p. 188).

După acéstă descripţiune este învederat că reşedinţa luĭ Attila nu erà în regiunea cea stâncósă şi pădurósă a Mehadieĭ, a Lugo-

șuluĭ, a Carensabeșuluĭ, ci în partea cea óblă și băltósă a Bănatuluĭ, aceĭa pe care Griselini (Gesch. d. temesw. B. II) o numĭa «Flachland» saŭ «platte Land». Dar unde anume?

Priscus ne spune (ed. Nieb. p. 185) că pe drum, oprindu-se într'un sat, Bizantiniĭ aŭ dat acolo peste comitele Romulus și alțĭ ambasadorĭ carĭ veniaŭ la Attila din Roma, și apoĭ împreună aŭ urmat calea înainte. Pentru a înțelege acéstă întâlnire, cată să admitem că ambasada cea romană venise pe teritoriul bizantin până la un oraș trans-danubian așeḑat chiar în fața Bănatuluĭ, cel maĭ apropiat de reședința luĭ Attila, ast-fel ca să călĕtoréscă maĭ puțin pe pămîntul barbar, unde puteaŭ s'o întimpine neplăcerĭ saŭ pericole. Plecând dară dela Dunăre spre nord, erà lucru firesc ca Romaniĭ să întâlnéscă pe Bizantinĭ, carĭ venĭaŭ din apus spre rĕsărit, ceea ce s'a și întâmplat, după narațiunea luĭ Priscus, nu departe de reședința luĭ Attila. Dacă noĭ am puté sci orașul cel trans-danubian prin care trecuse ambasada cea romană, am avé o indicațiune despre acea parte a Bănatuluĭ unde erà atuncĭ centrul puteriĭ Hunnilor, căcĭ am căpĕtà curat geometricesce punctul de intersecțiune al ambelor ambasade.

Priscus (ed. Nieb. p. 147) ne spune că Attila pretindea a avé drepturĭ asupra țermuluĭ sudic al Dunăriĭ dela Pannonia spre rĕsărit până la orașul Novae: «*κατὰ τὸ ῥεῦμα τοῦ Ἴστρου ἀπὸ τῆς Παιόνων ἄχρι Νοβῶν τῶν Θρακίων.*» Orașul Novae se afla tocmaĭ în fața drumuluĭ bănățén celuĭ de pétră, despre care noĭ am vĕḑut maĭ sus că, cu doĭ secolĭ înainte, îl căutase generalul bizantin Commențiol. Pentru ca să țină atât de mult la Novae, luĭ Attila acest punct îĭ erà de o deosebită importanță strategică. În adevĕr el corespunde pe malul opus nordic al Dunăriĭ tocmaĭ cu partea cea maĭ óblă și băltósă a Bănatuluĭ, ast-fel că de acì, aprópe într'o liniă dréptă, noĭ înaintâm spre nord cătră lacul Alibunar. Dacă ambasada romană va fi trecut Dunărea la Novae, după cum este fórte probabil, atuncĭ întâlnirea eĭ cu cea bizantină se va fi întâmplat unde-va nu departe de acest lac, de unde amîndouĕ împreună vor fi pășit înainte până la un punct óre-care apropiat de acolo.

Maĭ este o altă posibilitate, întemeiată de asemenea pe textul luĭ Priscus și care în fond duce la acelașĭ resultat. Vorbind despre o ambasadă bizantină anterióră, în fruntea căriĭa era Plinthas, Priscus ne spune că mersese până la Dunăre la orașul Margus, unde o așteptaŭ Hunniĭ ceĭ *regalĭ : «οἱ βασίλειοι Σκύθαι»* (ed. Nieb. p. 167), adecă tribul din care era însușĭ Attila. Este de credut că «Hunniĭ ceĭ regalĭ» ișĭ aleseră un loc de întâlnire nu departe de însășĭ reședința cea regală. Vechiul Margus este Semendria de astădĭ, nu cu mult maĭ spre apus de Novae. Trecênd Dunărea la Margus, ambasada cea romană, pentru ca să se pótă întâlnì cu ambasadoriĭ bizantinĭ, trebuià să apuce tot în direcțiunea laculuĭ Alibunar, întocmaĭ ca și 'n casul precedinte al treceriĭ prin Novae.

In fine, maĭ este o a treĭa posibilitate. Intre Margus și între Novae erà așeḍat cam la mijloc, în posițiunea actualuluĭ Kostolatz, orașul Viminacium, un centru comercial și politic însemnat, despre care Priscus vorbesce în douĕ locurĭ (ed. Nieb. p. 140. 190). Dacă ambasada cea romană a trecut Dunărea prin Viminacium, ea trebuià iarășĭ să înainteze tot spre lacul Alibunar.

Decĭ, în câte-trele ipotesele, de o potrivă posibile și singurele posibile, reședința luĭ Attila, ce-va spre rĕsărit de punctul întâlniriĭ ambelor ambasade, nu putea să fi fost aiurea decât unde-va în împregĭurimile orășeluluĭ Vărșeț de astăḍĭ.

In privința acestuĭ orășel este de observat ce-va de o valóre capitală în cestiunea care ne preocupă. Felix Milleker, care a studiat Vărșețul într'un mod monografic, ne spune următórele despre muntele cel cu ruine de acolo, numit românesce «Cula», adecă «turn», iar nemțesce «Schlossberg» : «Acest munte—ḍice Milleker «—oferă o vedere predomnitóre nu numaĭ asupra văiĭ dela Bise- «rica-albă și Oravița, dar încă spre occident și spre sud până la «Dunăre și până la Tisa. Este o posițiune, de unde se póte ve- «dé întregul Bănat» (Werschetzer Gegend, Werschetz 1885 p. 25: «Dieser bot eine dominirende Uebersicht nicht nur in das Ung. Weisskirchner-Oraviczaer Thal, sondern auch gegen Westen und Süden bis an die Donau und Theiss hin. Es ist diss ein Punkt,

von dem man die ganze banater Gegend übersehen kann»). Noĭ întrebăm dacă Attila, barbar, dar mare general, putea să'şĭ alégă o altă reşedinţă maĭ nimerită sub raportul strategic? o reşedinţă însă, unde astădĭ, ca şi 'n dilele luĭ Priscus, pétră şi lemn de construcţiune lipsesc. Este de regretat că colonelul Iannescu a scăpat din vedere caracterul cel strategic al Vărşeţuluĭ în excelenta sa lucrare despre «geografia militară a Bănatuluĭ».

Pe alăturata chartă noĭ indicăm cu linia roşiă călĕtoria ambasadeĭ bizantine, iar cu linia albastră pe a celeĭ-lalte, însemnând prin liniuţe negre cele doue căĭ romane bănăţene. Reşedinţa luĭ Attila, spre resărit de lacul Alibunar, este representată pe chartă printr'un cerc concentric roşu-albastru. Acea reşedinţă nu erà tocmaĭ un oraş, ci un fórte mare sat: «*μέγιστη κώμη*» (ed. Nieb. p. 187), «vicus ad instar civitatis amplissimae» (Iorn. XXXIV ed. Holder).

Este sigur dară, absolut sigur, că reşedinţa luĭ Attila se aflà nu departe de Vărşeţ, în apropiare de drumul cel de pétră care se începea în dreptul oraşuluĭ trans-danubian Novae, şi pe unde elementul românesc, după cum am vĕdut dejà, de vreme ce n'a încetat de a locuì din epoca luĭ Traian, a trăit firesce şi sub dominaţiunea Hunnilor.

In adevĕr, Priscus a întâlnit pe Românĭ petrecênd fórte bine în gĭurul grózniculuĭ Attila.

Lăsăm acì cu totul la o parte ceea ce spusese în acéstă privinţă Ungurul Otrokocsi, după care s'a luat apoĭ bătrânul Petru Maior (Inceputul Românilor, ed. 1812 p. 64 sqq.). E puţin metodic însuşĭ Laurian (Magaz. istor. V. 208), care nu ĭea ostenéla de a citì pe Priscus în textul grecesc, mulţumindu-se cu o traducţiune latină, nu pretutindenea exactă. Orĭ-ce problemă istorică controversată trebue supusă uneĭ minuţióse analise, din care să resulte dela sineşĭ demonstraţiunea. Aşà am procedat noĭ maĭ sus pentru a găsi reşedinţa luĭ Attila; aşà vom procede şi acuma pentru a constatà ceea ce înţelege Priscus prin «*ἡ Αὐσονίων φωνή*» saŭ «*ἡ Αὐσονίων γλῶττα*».

Călĕtoria
luĭ Priscus la curtea
luĭ
ATTILA
448

BANATUL HUNIĬ
R.Tisa (Dricea)
R.Bega (Tigas)
R.Timiș (Tiphesas)
Troian
Hațeg
R.Cerna
Margus
Viminacium
Novae
Fl.Dunărea
OLTENIA
R.Olt
Fl.Dunarea
Niș
Sofia
Adrianopole
MARA NEGRĂ

Ingt. de Arte Grafice CAROL GÖBL, Bucureșci.

La Priscus nu există nicăirea *Latin*, după cum credeà Laurian, ci se află numaĭ *Roman*. El numesce «*Ῥωμαῖοι*» pe locuitoriĭ ambelor imperie, aĭ celuĭ oriental ca şi aĭ celuĭ occidental, anume cu sensul politic de «cetăţenĭ romanĭ», «cives romani»; când este vorba însă de naţionalitate, atuncĭ pe Grecĭ iĭ numesce *Elenĭ* în oposiţiune cu adevĕraţiĭ *Romanĭ*: «*Ἕλληνές τε καὶ Ῥωμαῖοι*» (ed. Nieb. p. 203); ba întrebuinţéză şi numele «*Γραικός*» (ib. p. 190).

Pintre supuşiĭ luĭ Attila, nimenea nu sciea *lătinesce*, adecă limba în care vorbiaŭ şi scrieaŭ «Romaniĭ ceĭ occidentalĭ»: «*οἱ ἑσπέριοι Ῥωμαῖοι*» saŭ «Italieniĭ»: «*Ἰταλιῶται*», «*Ἰταλοί*». De aceea Priscus ne spune nu o dată că pentru corespundinţa cu Occidentul Attila trebuĭa într'adins să-şĭ procure secretarĭ de acolo: «*πρὸς Κωνστάντιον, ὃν Ἰταλιώτην ὄντα ὑπογραφέα Ἀττήλᾳ, ἀπεστάλκει Ἀέτιος ὁ τῶν ἑσπερίων Ῥωμαίων στρατηγὸς*» (ed. Nieb. p. 176, 185, 208).

Până a ajunge şi a se opri la reşedinţa luĭ Attila, Priscus nu ne vorbesce nimic nicăirĭ despre *Ausonĭ*. Aice însă acest nume ne întimpină de o dată de treĭ orĭ, în condiţiunile cele maĭ caracteristice.

Primul pasagiŭ (ed. Nieb. p. 190) sună:

. . . *προσελθών τις, ὃν βάρβαρον ἐκ τῆς Σκυθικῆς ᾠήθην εἶναι στολῆς, Ἑλληνικῇ ἀσπάζεταί με φωνῇ, χαῖρε προσειπὼν, ὥστε με θαυμάζειν, ὅτι γε δὴ ἑλληνίζει Σκύθης ἀνήρ. ξύγκλυδες γὰρ ὄντες πρὸς τῇ σφετέρᾳ βαρβάρῳ γλώσσῃ ζηλοῦσιν ἢ τὴν Οὔννων ἢ τὴν Γότθων, ἢ καὶ τὴν Αὐσονίων, ὅσοις αὐτῶν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιμιξία. καὶ οὐ ῥᾳδίως τις σφῶν ἑλληνίζει τῇ φωνῇ, πλὴν ὧν ἀπήγαγον αἰχμαλώτων ἀπὸ τῆς Θρᾳκίας καὶ Ἰλλυρίδος παραλίου...*	. . . apropiându-se cine-va, pe care după haĭna luĭ cea scitică eŭ îl luam drept barbar, m'a salutat în limba elenă, ḑicêndu'mĭ: *χαῖρε*, aşa că eŭ, firesce, m'am mirat că unul dintre Sciţĭ vorbesce elenesce, căcĭ, amestecătură de némurĭ, eĭ se mulţumesc cu propria limbă *barbară* a fie-căruĭa, fie acea a Hunnilor, fie acea a Goţilor, ba fie acea a *Ausonilor*, aceĭa carĭ sunt maĭ amestecaţĭ cu Romaniĭ, şi nu uşor le vine lor a vorbì elenesce, afară numaĭ dóră de ceĭ robiţĭ din Tracia saŭ de pe cóstele Ilirieĭ.

Acì Priscus ne spune fórte neted că *Ausonii*, carĭ sub dominațiunea luĭ Attila locuĭaŭ în Bănat alăturea cu Hunniĭ și cu Goțiĭ, avênd o limbă a lor propriă, eraŭ și eĭ *barbarĭ* ca șĭ ceĭ-lalțĭ, dar amestecațĭ cu Romaniĭ, ceea ce'ĭ deosebĭà de Goțĭ și de Hunnĭ.

In pasagiul al doilea (ed. Nieb. p. 206) la prânḑul luĭ Attila ne apare un ghiduș saŭ măscăricĭu numit Zercon, care făcea pe toțĭ să rîdă, împletecind talmeș-balmeș la un loc vorbe luate din cele treĭ limbĭ ale țeriĭ, anume limba *Ausonilor*, a Hunnilor și a Goților: «*τότε δὲ διὰ τὸν τῆς εὐωχίας καιρὸν παρελθὼν τῷ τε εἴδει καὶ τοῖς ἐσθήμασι καὶ τῇ φωνῇ καὶ τοῖς συγκεχυμένως παῤ αὐτοῦ προφερομένοις ῥήμασι· τῇ γὰρ Αὐσονίων τὴν τῶν Οὔννων καὶ τὴν τῶν Γότθων παραμιγνὺς γλῶτταν πάντας διέχεεν. . .*»

In fine, în al treilea pasagiŭ Priscus ne spune că, la același prânḑ, un *barbar*, care ședea la mésă lângă dânsul și care cunoscea limba *Ausonilor*: «*συνιεὶς τῆς Αὐσονίων φωνῆς*», ĭ-a vorbit în acéstă limbă, și Priscus l'a și înțeles, — ceea ce nu se putea întâmplà dacă *Ausoniĭ* n'ar fi avut un graiŭ fórte apropiat de limba latină cea vorbită de pe atuncĭ.

Ce e dreptul, chiar astăḑĭ, după patru-spre-ḑecĭ secolĭ, puțină lătinéscă ar trebuì luĭ Priscus ca să pótă înțelege cântecul poporan adus de Bănățénul Murgu (Wiederlegung, Ofen 1830 p. 53):

De pe munte 'n vale vin,	De monte in vallem venio,
In vale vin la rîul lin,	In vallem venio ad rivum lenem,
Setea lungă să mĭ-o stîng	Sitim longam exstinguam,
Care n'o puteam s'o frâng;	Qualem non poteram frangere;
Vadul nu era în cale,	Vadum non erat in calle,
Ci în laturĭ maĭ în vale...	Sed ad latus magis in valle...

Cu atât maĭ vîrtos dialectul daco-latin cată să fi fost de tot inteligibil în secolul V, când dicționarul seŭ consistà aprópe exclusiv din elemente latine și pré puține dacice.

Fată cu cele treĭ pasage de maĭ sus, și maĭ ales cu pasagiul al treilea, indicele la edițiunea cea Niebuhriană a luĭ Priscus, p.

615, comentéză fórte bine pe «Ausonica lingua» prin «Romana rustica».

Orĭ-cum s'ar cetì şi orĭ-cum s'ar interpretà textul luĭ Priscus, este maĭ pe sus de orĭ-ce îndoélă că în regiunea unde se aflà reşedinţa luĭ Attila locuiaŭ *Românĭ* şi se vorbià *românesce*, ba chiar uniĭ dintre Hunnĭ învĕţaseră limba română, dacă nu cum-va barbarul, care vorbise *românesce* luĭ Priscus la prândul luĭ Attila, va fi fost el-însuşĭ un Român ajuns la o înaltă demnitate pintre Hunnĭ.

Dar pe aceĭ Românĭ de ce óre Priscus iĭ numesce *Ausonĭ*? iată o cestiune, pe care neminea încă nu şĭ-a pus'o până acuma.

După cum la întâlnirea Hunnuluĭ, care'ĭ vorbĭà grecesce, Priscus l'a întrebat cu mirare: cine este? tot aşa el trebuĭa din capul loculuĭ să întrebe: cine sunteţĭ? pe barbariĭ pe carĭ iĭ audià vorbind într'o limbă asemĕnată cu acea latină; şi dacă el iĭ distinge apoĭ de Hunnĭ şi de Goţĭ într'un mod sistematic prin numele de *Ausonĭ*, se vede că chĭar dînşiĭ ĭ-aŭ spus că aşa iĭ chĭamă.

Este cea maĭ veche menţiune istorică a uneĭ vorbe curat românescĭ, care ne presintă o tulpină latină şi doue sufixurĭ de asemenea latine, dar unite tóte printr'o formaţiune lexică proprià noueĭ naţionalităţĭ latine din Dacia.

La intrarea Goţilor şi a Hunnilor în actualul Bănat, Româniĭ de acolo eraŭ elementul etnic cel indigen, care avea tot dreptul de a se fălì că eĭ sunt aborigenĭ, autoctonĭ, ceĭ bătrânĭ, stăpânĭ aĭ ţeriĭ; şi tocmaĭ acésta cată să fi spus eĭ luĭ Priscus la întrebarea luĭ că cine sunt dînşiĭ, căcĭ tocmaĭ acésta vrea să dică românesce *auşoniu*.

Cuvîntul *auş*, din latinul «avus» prin sufixul «-uş», acelaşĭ sufix desmerdător ca în femininul «mătuşă», însemnéză până astădĭ pe «bătrân» nu numaĭ în dialectul macedo-român, dar şi la Oltenĭ, în districtul Olt maĭ cu samă, de unde resultă că altă dată, înainte de separaţiunea între Daco-românĭ şi între Macedo-românĭ, a fost o vorbă comună tuturor Românilor. Sufixul cel intensiv «-oĭu», pe de altă parte, la Bănăţenĭ ca şi la Macedo-românĭ se rostesce

tot-d'a-una «-onĭu», derivând din sufixul latin «-òneus». In scurt, vechĭul bănăţén *auşonĭu* are un înţeles ce-va ca lătinesce «senior« faţă cu simplul «senex». Să urmărim însă maĭ de aprópe acest înţeles, care va aruncà o neaşteptată lumină asupra textuluĭ luĭ Priscus.

Maĭ întâiŭ, pentru a nu lăsà nicĭ o nedomerire în mintea cititoruluĭ, să lămurim pe deplin composiţiunea cea morfologică a cuvîntuluĭ.

Am spus că *auşonĭu* este de treĭ orĭ romanic: prin tulpina «avus» şi prin ambele sufixurĭ «-uş» şi «-onĭu». Sufixul «-uş» este acì maĭ cu deosebire remarcabil, fiind nu numaĭ latin prin origine, dar încă specific românesc prin formaţiune, ast-fel că, graţiă luĭ, priscianul *αὐσόνιος* ni se presintă ca un element exclusiv daco-latin, nu romanic în genere. In adevĕr, acest sufix deminutival «-uş», ca şi sufixurile românescĭ de funcţiune analógă «-aş» şi «-iş», câtetrele s'aŭ născut din sufixurile latine primare «-ascus», «-iscus», «-uscus», amplificate prin sufixul latin secundar «-eus» saŭ «-ius», adică din «-asceus (-ascius)», «-isceus (-iscius)», «-usceus (-uscius)». Mărginindu-ne la sufixul «-uscus», el ne întimpină latinesce în «molluscum», «labrusca», «asinusca», «atrusca», «palusca», «Mutuscus», «Etruscus» etc. Amplificarea acestuĭ sufix primar prin secundarul «-eus» saŭ «-ius» este tot aşa de normală ca şi amplificarea prin «-eus» saŭ «-ius» a sufixuluĭ «-ucus» în «Albucius» din «albucus» saŭ în «pannuceus» din «pannus»,—forme rare în latina clasică, dar cu atât maĭ preţióse prin aceea că ele distingeaŭ tocmaĭ latinitatea cea vulgară. In acest mod, românul *mătuşă* represintă pe un latin «amituscea», românul *auş* pe «avusceus», românul intensiv *auşonĭu* din Priscus pe «avusceoneus» saŭ «avuscioneus». Grupul consonantic *sc* în sufixul «-usceus (-uscius)» a trecut la Românĭ în sonul palatal *ş* întocmaĭ ca în «faşă = ital. fa*sc*ia = retoroman fa*š* = lat. fa*sc*ia» saŭ în «uşă = ital. u*sc*io = reto-roman u*š* = lat. ostium (o*sc*ium),—un fonetism a căruĭa vechime se justifică pe deplin prin acéstă concordanţă italo-retică.

Acuma să aprofundăm sensul «senior» al cuvîntuluĭ *aușonĭu* la Priscus.

In România, pe lângă *auș*, ba chĭar maĭ respândit în graĭu, este deminutivul *aușel*, despre care étă ce ne spune d. S F. Marian (Ornit. I, 326): «Cea maĭ mică dintre tóte păserelele, câte provin «în Europa, și tot-o-dată una dintre cele maĭ frumușele, este *aușelul*, «numit în Bucovina tartalac. *Aușelul* e de nouĕ-ḑecĭ și șése mi-«limetri în lungime, de o sută cincĭ-ḑecĭ și patru în lățime, de «patru-ḑecĭ și opt în lungimea aripelor și de treĭ-ḑecĭ și opt în «lungimea coḑiĭ. El e pe de asupra măsliniŭ, pe tîmple și laturile «grumazuluĭ castaniŭ; marginile frunțiĭ și o trăsĕtură de-asupra «ochilor sunt deschise, zăbelele și cercul ochilor albiĭ; vîrful ca-«puluĭ galben, părțile inferióre ale corpuluĭ galben-aprinse și pe «de lăturĭ ruginiŭ-castaniĭ. Penele aripelor și a coḑiĭ castaniĭ-închise «și pe marginĭ măsliniĭ-deschise. Ochiĭ castaniĭ-întunecațĭ; rostul «negru; picĭórele castaniĭ. *Aușelul* e respândit maĭ peste tótă Eu-«ropa. El petrece véra prin pădurĭ, iară primăvéra și tómna prin «grădinĭ. Nutrețul *aușeluluĭ* sunt diferițĭ cărăbușĭ, musce și alte «insecte micĭ....»

In tóte cele-lalte limbĭ neo-latine, ba maĭ în tóte limbile din Europa, numele *aușeluluĭ* este iarășĭ un deminutiv, dar anume dela cuvîntul «rege». Așa:

frances «roitelet»;

italian «realino» și «reillo»;

spaniol «reyezuelo»;

german «Zaunkönig»;

rusesc «korolëk»;

bohem «králiček;

grec «βασιλίσκος», etc.

Dejà în latina clasică numele *aușeluluĭ* erà «regulus».

Dacă deminutivul din *auș* are sensul de «crăișor», atuncĭ intensivul *aușonĭu* cată să fi avut sensul de «rege», negreșit nu ca cel maĭ bătrân în accepțiunea materială a cuvîntuluĭ, ci în accepțiunea cea morală: ca cel maĭ venerabil, de unde și latinul «se-

nior», literalmente «maĭ bătrân», a devenit la Neo-latinĭ «seigneur» și apoĭ «sire», adecă tocmaĭ rege.

Există o dovadă, cum-că Româniĭ dela curtea luĭ Attila, ḑicênd luĭ Priscus că eĭ sunt *aușonĭ*, ĭ-aŭ și explicat tot-odată înțelesul vorbeĭ; și era, în adevĕr, un lucru cât se póte de firesc ca dînsul să le fi cerut o lămurire în acéstă privință, căcĭ după graĭul lor cel lătinesc el trebuĭa să'ĭ confunde cu anticiĭ *Ausonĭ* din Italia, despre carĭ nu se póte să nu fi citit vre-odată, dar tocmaĭ acéstă confusiune îl încurcà și maĭ mult. De ce sunteţĭ voĭ *Ausonĭ?* ce însemnéză pentru voĭ acest nume? cum de ațĭ ajuns în ţéra Hunnilor? étă nisce întrebărĭ, pe carĭ împregĭurările le impuneaŭ orĭcuĭ față cu *Aușoniĭ* dela Dunăre.

Noĭ am vĕḑut că în textul luĭ Priscus este întrebuințat pretutindenea, adecă de treĭ orĭ, numaĭ genitivul plural «*Αὐσονίων*». Se scie că glosatoriĭ medievalĭ, când interpretaŭ un cuvînt, îl luaŭ în forma gramaticală în care îl găsĭaŭ. După acéstă particularitate caracteristică, este lesne de constatat că Suidas, lexicograful bizantin din secolul X, are în vedere anume pe Priscus, când pune glosa cu genitivul plural: «*Αὐσονίων* = *Ἰταλῶν*».

Acì însă ne întimpină o nedumerire. Aceĭașĭ glosă: «*Αὐσονίων*. *Ἰταλῶν*» se află și la Hesychius, lexicograf alexandrin din secolul IV, care trăise înainte de Priscus, și prin urmare nu puteà să'l cunóscă. Este totușĭ nu maĭ puțin sigur că Suidas de asemenea nu cunoscuse lucrarea luĭ Hesychius nicĭ măcar de nume, ci numaĭ pe un istoric omonim din Milet. Astfel fiind, nemic nu ne împedecă a admite că la Hesychius glosa de maĭ sus este o interpolațiune, făcută de către un copist posterior epoceĭ luĭ Suidas. Să adăugăm că din lexiconul luĭ Hesychius ne-a remas un singur manuscript, după care l'a editat Musurus la 1514, ceea ce face peste putință o confruntațiune de texturĭ, pe când dela Suidas există maĭ multe manuscripte. Nedumerirea se înlătură dară fără multă dificultate, întru cât este maĭ pe sus de orĭ-ce îndoélă că Suidas a utilisat textul luĭ Priscus, și acésta nu o dată, ci de o mulțime de orĭ. Edițiunea Niebuhriană (p. 225—28) reproduce treĭ-

spre-ḑecĭ fragmente, despre carĭ ḑice: «Sequentia, quae sine auctoris nomine apud Suidam leguntur, Prisco tribuenda esse videntur». Cătră cele treĭ-spre-ḑece fragmente, cată să maĭ adăogăm acum un al patru-spre-ḑecelea, luat de cătră Suidas tot din Priscus și tot «sine auctoris nomine».

Inainte de a merge maĭ departe, să maĭ lămurim o împregĭurare.

Descrierea călĕtorieĭ luĭ Priscus, așà cum a ajuns până la noĭ, este scurtată întru cât-va. Originalul cuprindeà unele amĕnunte, carĭ aŭ fost suprese de cătră copiștĭ. Probă evidentă este următorul pasagĭu din Iornande: «Ad quem (Attilam) in legationem se «missum a Theodosio iuniore Priscus historicus *tali voce inter «alia refert*: Ingentia siquidem flumina, id est Tisia, Tibisiaque «et Dricca transeuntes venimus in locum illum, ubi dudum Vidi«goia, Gothorum fortissimus, Sarmatarum dolo occubuit». Deși Iornande afirmă acì în modul cel maĭ positiv că reproduce propriele cuvinte ale luĭ Priscus, totușĭ în textul grecesc cel ajuns până la noĭ întregul epizod: «ubi dudum Vidigoia etc.» lipsesce cu desăvîrșire. In același chip copiștiĭ aŭ omis din Priscus cuvintele carĭ urméză în Suidas immediat și fără separațiune după glosa *«Αὐσονίων. Ἰταλῶν»*, și anume: *«καὶ Αὔσονες, οἱ βασιλεῖς»*, adecă: «iară Ausonĭ însemnéză regĭ».

Suntem *aușonĭ*, ceea ce vrea să ḑică ceĭ maĭ bătrânĭ aicĭ, adevĕrațĭ baștinașĭ, moștenĭ și domnĭ aĭ acestuĭ pămînt, — aŭ ḑis Româniĭ cătră Priscus; și dînsul a înregistrat întocmaĭ declarațiunea lor, cu singura deosebire că alfabetul grecesc îl silià vrênd-nevrênd a pune un *s* în loc de *ș*. Dionisie Fotino, care trăià pintre noĭ în ḑilele nóstre și care sciea bine romănesce, tot încă nu puteà să scrie grecesce alt-fel decât: Μουσάτ (Mușat), Ἀρμάσης (armaș), Ἴασιος (Iașĭ), Ῥόσοι (roșiĭ), Καλαράσιδες (călărașĭ), μπανισόρ (bănișor) etc.

Până acum erà o nestrăbătută enigmă de a găsì în secolul V la Priscus, lângă Hunniĭ și Goțiĭ luĭ Attila, pe «Ausonios» saŭ «Ausones» din antica Italiă, un termen etnic care atuncĭ devenise dejà de vécurĭ un simplu epitet poetic în literatura latină, și care nicĭ

chiar în Italia, cu atât și maĭ puțin în provinciele romane, poporan n'a fost nicĭ o dată.

Și câte enigme de felul acesta maĭ rĕmân nescotocite și nedeslegate în «istoria începutuluĭ Românilor în Dacia»! enigme dintre carĭ fórte multe s'ar fi descifrat până acuma, dacă istoricii noștri s'ar deprinde a studià isvórele în texturĭ originale, nu în traducerĭ, și dacă ar fi maĭ tarĭ în sciința limbeĭ, fără care istoria cea veche nu póte decât să șchiopĕteze în casul cel maĭ bun.

3°. *Filma.*

S'ar puté mira cine-va cu drept cuvînt, că în călĕtoria luĭ Priscus la curtea luĭ Attila nu se află nicĭ o mențiune despre Gepiḑĭ, deșì se scie, din totalitatea fântânelor istorice contimpurane, importantul rol pe care l'aŭ jucat eĭ în resbóiele luĭ Attila și apoĭ în căderea dominațiunii hunnice.

Faptul este că pe Gepiḑĭ Priscus îĭ cuprinde sub numele generic de Goțĭ, «*Γότϑοι*».

Noĭ însă vom căutà acì a-ĭ deosebì pe uniĭ de alțiĭ, căcĭ cu Gepiḑiĭ naționalitatea română cea de lîngă Timiș a avut mult a face, pe când cu Goțiĭ propriŭ ḑișĭ ea nu s'a cĭocnit maĭ nicĭ-odată.

Cine óre să fi fost Gepiḑiĭ?

Pe când Goțiĭ ocupaŭ numaĭ regiunea de peste Nistru, se aflà alăturea cu dînșiĭ o créngă separată din tulpina gotică.

Eraŭ așa numițiĭ Gepiḑĭ.

Posițiunea lor geografică în acea epocă resultă fórte limpede din narațiunea luĭ Iornande. El ḑice că eĭ locuiseră dintâiŭ pe o insulă a Visleĭ, că de acolo s'aŭ întins peste o țéră maĭ spațiósă, fără a se depărtà totușĭ de reședința primitivă, căcĭ n'aŭ încetat de a avé vecinĭ o ramură a Burgunḑilor, pe care și Ptolemeŭ (Geogr III, 5) o pune lîngă Visla; și în fine, că acéstă nouă patriă a Gepiḑilor erà numaĭ munțĭ și numaĭ pădurĭ, după propria expresiune a unuĭ rege al lor, care—după Iornande:—«inclusum se montium quaeritans asperitate, silvarumque densitate constrictum».

Cu aceste indicațiunĭ în mână și cu o mapă denaintea ochi-

lor, e peste putință a nu recunósce Galiția la pólele crescetuluĭ rĕsăritén al Carpaților.

Din Galiția Gepiḑiĭ aŭ trecut în Ungaria, întocmaĭ ca maĭ târḑiŭ Maghiariĭ.

Textul luĭ Iornande este acì de o confusiune spăimîntătóre, pe care póte cine-va s'o descurce numaĭ dóră aducêndu-șĭ aminte că entusiastul istoric al Goților trăià pe la anul 550 și că tot pe atuncĭ scrieaŭ Bizantiniĭ Procopiŭ, Agathias și Menandru, prin contexturile cărora suntem datorĭ a'l controla.

Iornande (De reb. Get. XII, L) repetă mereŭ că Gepiḑiĭ stăpânesc Dacia întrégă, pe care iarășĭ întrégă—după el—o stăpâniseră maĭ 'nainte Goțiĭ. Când ajunge însă a delimità topograficesce hotarele acesteĭ dominațiunĭ a Gepiḑilor, ḑice că eĭ ședeaŭ lîngă fluviele Criș și Mureș, între carĭ la mijloc maĭ bagă douĕ rîurĭ cu nisce numĭ problematice: «Gepidae sedent juxta fluvia Marisia, Miliare, et Gilfil, et Grissia qui amnes supradictos excedit....» (ibid. XXII).

Acésta'ĭ «întréga Daciă»?

Ș'apoĭ tocmaĭ în astă regiune nicĭ că a fost vre-odată nu numaĭ o dominațiune, dar nicĭ măcar o invasiune gotică, despre care să ne fi rĕmas o silabă în fântânele anticitățiĭ.

Intr'un alt pasagiŭ (ib. V), Iornande trage hotarele teritoriuluĭ gepidic cu totul alt-fel, și anume: «Prin țéra Gepiḑilor curg rîurĭ «marĭ și renumite, căcĭ despre nord și apus o scaldă Tisianus, «despre sud marea Dunăre, despre rĕsărit o curmă fluviul Tavsis, «ale căruĭ unde iuțĭ și spumânde se reped furióse în Dunăre».

Tisianus fiind Tisa; Tavsis, pe Tabla Peutingeriană Tivisco, în Priscus *Τιφήσας*, în Ptolemeŭ *Τίβισκος*, neputênd a fi alt ce-va decât Timișul; Gepidia este dară pămîntul dintre Tisa și Timiș.

Cum óre să împăcăm pe Iornande cu Iornande?

Procopiŭ, Agathias și Menandru ne spun într'un glas că Gepiḑiĭ stăpânĭaŭ orașul Sirmiŭ cu regiunea învecinată, și nu că o spun printr'o nudă afirmațiune de felul aceleia a luĭ Iornande, dar înregistréză un șir de evenimente petrecute între Gepiḑĭ și Longo-

barḑĭ, între Gepiḑĭ şi Grecĭ, între Gepiḑĭ şi Francĭ etc., tóte în actuala Serbiă.

Un alt scriitor sincronic, Ennodiŭ, confirmă şi el mărturia celor treĭ Bizantinĭ, punênd în Gepidia apa «Ulca», pe care o recunoscuse dejà Katancsich (Tab. Peuting. I, 301) şi'mĭ pare bine că şi Rösler (Rom. Stud. 74) o recunósce a fi actuala Vukă, un rîŭ iarăşĭ din regiunea Sirmiuluĭ (cfr. Fertig, Ennodius und seine Zeit, Passau, 1855).

Cum să explicăm óre cele douĕ aserţiunĭ contradictóre ale luĭ Iornande faţă cu necontroversabila unanimitate a luĭ Procopiŭ, Agathias, Menandru şi Ennodiŭ?

Iornande scriea departe în Italia, copiând pe Cassiodor saŭ compilând de prin Ablavius şi alţĭ scriitorĭ perduţĭ, fără să observe vre-o-dată că fântânele sale nu sunt tóte din aceĭaşĭ epocă. Extrema negligenţă a luĭ Iornande este ceea-ce l'a deochiat de demult în ochiĭ criticilor (Wattenbach, Deutchlands Geschichtsquellen, 47 - 52).

Totul se limpeḑesce, dacă vom restabilì următórea ordine cronologică în migraţiunile Gepiḑilor:

Primul stabiliment, lîngă Visla;

Al doilea, în Galiţia;

Al treilea, lîngă Criş şi Mureş;

Ultimul, între Tisa şi Timiş, iar peste Dunăre lîngă Sirmiŭ.

Cum dară Iornande, deşì descrie pe larg el însuşĭ hotarele gepidice în primele patru migraţiunĭ, totuşĭ nu se satură de a celebrà dominaţiunea Goţilor şi Gepiḑilor peste «*totius* Daciae fines»?

Acì iarăşĭ el nu comite alt pĕcat decât pe acela de a nu fi înţeles fântânele de carĭ se servise.

Şi iată cum:

Bizantinul Procopiŭ este autoritatea autorităţilor în ceea ce privesce ambiĭ ţermĭ aĭ Dunăriĭ. Ca secretar al luĭ Belisariŭ, el luase parte la tóte strălucitele expediţiunĭ ale mareluĭ căpitan şi cunoscea de aprópe tot felul de némurĭ germanice: Goţĭ, Gepiḑĭ, Vandalĭ. Longobarḑĭ etc. (cf. Dahn, Prokopius v. Caesarea, Berlin, 1865.

Negreşit că nimenea pe acest tărîm nu ne va puté conduce maĭ cu certitudine.

Eĭ bine, Procopiŭ ḑice într'un loc:

«Gepiḑiĭ, carĭ stăpâniaŭ *urbea Sirmiŭ* şi *tótă Dacia*, după ce «împĕratul Iustinian smulsese acea regiune de sub dominaţiunea «Goţilor...»

Cu câte-va rîndurĭ maĭ jos:

«Impĕratul a dat Erulilor alte câte-va locurĭ din *Dacia în jurul* «*Singidunuluĭ*, unde eĭ locuesc şi astăḑĭ» (De bello Goth., III, 33: *«Γήπαιδες δὲ πόλιν τε Σίρμιον καὶ Δακίας ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον ἁπάσας καταλαβόντες ἔσχον. Ἐπεὶ δέ τάχιστα βασιλεὺς αὐτὸς Ἰουστινιανὸς ὀφείλετο Γότθους* etc. *καὶ ἄλλα μέντοι Δακίας χωρία δόντος βασιλέως Ἔρουλοι ἔσχον ἀμφὶ πόλιν Σιγγηδόνα»).*

Intr'un alt pasagiŭ:

«Maĭ înainte, pe când *Dacia erà tributară Goţilor*, Gepiḑiĭ nu «se mişcaŭ din fóstele lor locuinţe de *dincolo de Istru*, căcĭ atâta «se temeaŭ de Goţĭ, încât nu cutezaŭ a trece fluviul» (ibid. III, 34).

Pentru scriitorul bizantin «dincolo de Istru» este naturalmente ţermul nordic. Prin urmare, pe ţermul *sudic* al Dunăriĭ se aflaŭ Goţiĭ, cărora le erà tributară Dacia de *acolo* şi de gróza cărora tremuraŭ Gepiḑiĭ, aşeḑaţĭ atuncĭ lângă Tisa.

Apoĭ iarăşĭ:

«In *Dacia* şi în Pannonia sunt oraşele Singidun şi Sirmiŭ pe «malul Istruluĭ» (ibid. I, 15).

Maĭ încă:

«Hotarele *Dacieĭ*, unde se aflâ urbea Sirmiŭ...» (Procop. Hist. arcana, p. 18).

În fine:

«Gepiḑiĭ stăpânesc Singidunul şi Sirmiul cu *regiunea învecinată...*» Proc., De bello Vand. I, 2).

Dacă aceste şése citaţiunĭ nu sunt de ajuns, Procopiŭ ne-ar maĭ procurà altele vr'o douĕ-treĭ nu maĭ puţin decisive.

Sirmiul, adică Mitrovitz de astăḑĭ; Singidunul saŭ actualul Biel-

grad; maĭ pe scurt Serbia, nicĭ de cum România danubiană, iată dară *tótă Dacia* pe care o ocupaseră dintâiŭ Goțiĭ după trecerea lor peste Dunăre, precum ne-o spune și însușĭ Iornande (LV), iar retrăgêndu-se aceștĭia, aŭ cuprins'o Gepiḑiĭ, pogorîțĭ acolo din laturea vest-carpatină, unde locuiseră maĭ înainte.

Confusiunea nominală între Dacia cis-danubiană pe de o parte, și pe de alta între cele douĕ Dacie trans-danubiane, ale căror hotare aŭ fost tot-d'a-una fórte reŭ definite, dar pe unde în realitate aŭ stapânit cât-va timp némul goto-gepidic în urma invasiuniĭ Hunnilor, acéstă confusiune nominală a făcut pe compilatorĭ de felul luĭ Iornande a plăsmuì o fantastică dominațiune a Goților și Gepiḑilor peste tótă Dacia *d'a-stânga Dunăriĭ*.

Un alt vechiŭ scriitor tot atât de puțin scrupulos, «necriticul și istoricesce nepĕsătorul Eutropiŭ» după cum îl califică Eichhorn (Gesch. d. Litteratur, Gott. 1805 p. 387), bagă și el în Dacia Traiană nu numaĭ pe Tervingĭ și Taifalĭ, dar încă și pe Victofalĭ, pe carĭ adevĕratele fântâne nu'ĭ arată nicăirĭ decât spre apus de Timiș (Amm. Marcell. XVII, 12; Capitolin. M. Anton. XVI) și despre carĭ nu ni se va cità un singur fapt pe teritoriul danubian al Românieĭ.

Istoriciĭ modernĭ, fără a-șĭ da ostenéla de a scăpĕrà lumină din confruntarea isvórelor, s'aŭ mulțumit a tot repețì fabula, până ce, sub eleganta pénă a luĭ Rösler (Rom. Stud. 62), ea a luat nisce proporțiunĭ iperbolice până și în cronologiă.

Din istoria Gepiḑilor ne preocupă de astă dată următórele douĕ puncturĭ:

1. Eĭ vorbiaŭ un dialect gotic, fiind «ex Gothorum prosapia» după Iornande, *γοτθικὰ ἔθνη* după Procopiŭ, *Γότθοι* după Priscus;

2. Eĭ aŭ locuit fórte îndelungat într'o parte a Bănatuluĭ, fiind ast-fel vecinĭ cu Româniĭ de acolo, cu *Aușoniĭ* ceĭ de lîngă lacul Alibunar.

Pe la anul 600 un general bizantin maĭ dă încă lîngă Tisa peste urme de Gepiḑĭ, carĭ însă nu maĭ sunt atuncĭ o naționalitate com-

pactă, ci nisce șubrede rĕmășite (Theophylact ap. Stritter, Gepaed. p. 387).

E remarcabil—în parentesă—că precum Goțiĭ propriŭ ḑișĭ ne-aŭ lăsat un prețios monument archeologic cu o inscripțiune runică în tesaurul de aur cel descoperit la Petrósa în regiunea Buzĕuluĭ, tot așa în Bănat, însă numaĭ acolo, a rĕmas dela Gepiḑĭ iarășĭ un prețios monument archeologic scris cu rune, anume tesaurul de aur desmormîntat pe la finea seculuĭ trecut în comitatul de Torontal, despre care Dietrich (Runeninschriften des banater Fundes, în Pfeiffer, Germania, 1865, IX, 177—209) conchide că aparține unuĭ popor gotic, dar diferit de Goțiĭ propriŭ ḑișĭ: «Fest steht aus der Sprache der Inschriften ein zum Kreis der Gothen gehöriger Stamm, und aus den Runen, dass es nicht genau derselbe war, dem wir den Ring von Bukarest, ursprünglich von Pietrossa, verdanken».

Orĭ-cum ar fi, Gepiḑiĭ aŭ locuit într'o parte a Bănatuluĭ cel puțin până în secolul VII.

In acest mod, prin durata secolară a unuĭ contact fie cât de indirect, Aușoniĭ luĭ Priscus aŭ fost pușĭ în stare și — am puté chiar ḑice—aŭ trebuit să împrumute dela Gepiḑĭ óre-carĭ *gotisme. Cu alte cuvinte, urmele gotice,* dacă există unde-va la Românĭ, apoĭ numaĭ dóră în Bănat.

Acolo, în adevĕr, ne întimpină un gotism, singurul de astă-dată, dar necontestabil.

Rĕposatul filolog bănățén Simeon Mangiucă, într'un studiŭ fórte interesant ca adunare de material pentru botanica poporană română (Familia din Pesta, 1874, No. 43—49; cf. Col. l. Tr. 1876 p. 360), ḑice între altele:

«Frumóse credințe are poporul nostru și despre locuința ḑînelor «din Țéra-Românéscă, la locul cu apele albe, unde se scaldă ḑînele «și unde cresce și flórea cea misteriósă, a căriĭ trupină este în«vĕlită în pânḑă de pétră, și care om póte căpĕtà acea flóre, acela «este norocos, căcĭ dînsa 'l conduce cu o atragere magică către «locurile unde se află tesauriĭ îngropațĭ, și acolo, punĕnd flórea

«pe pămînt, pe loc es tesauriĭ pe fața pămîntuluĭ. Sufletul uneĭ «muierĭ care a vătĕmat dînele, purtat fiind de dîne spre chinuire «și rĕsplătire, ajungĕnd cu dînele până la locul cu apele albe și «vĕdĕnd acolo planta, cunoscĕnd'o a întins mâna să o rumpă din «pămînt, dar observând'o o dînă, i-a dat cu sbiciul peste mână de i-a «cădut flórea din mână. Dela locul cu apele albe din Téra-Românéscă, «plécă dînele în călĕtoriele lor, trec peste munțiĭ Orșoveĭ, peste stânca «cea mare dela Berzasca, trag la cârșiele Sascheĭ și a Cicloveĭ, de «acì fac excursiunĭ prin Bănat, apoĭ peste muntele Semenic de lângă «Caransebeș, și se întórnă înapoĭ în Téra-Românéscă. In călĕto- «riele lor, dînele bucuros petrec pe poienele munților de iederă, «de foiofiŭ, de semenic și de priboiŭ (geranium macrorhizum, «grosswürzeliger Storchschnabel), unde țin ele petrecerile, ospĕ- «tările și jocurile lor, purtând cu sine cete de suflete pĕcătóse «spre pedepsire. Intre dîne este una cu numele *Filma*, maĭ mică, «dar maĭ rea, care maĭ tare chinuiă sufletul celor morboșĭ (căcĭ «sufletele le pórtă ele cu sine, iar trupul stă ca și amorțit a-casă «în pat), și cele-lalte dîne nu strică voia eĭ. Despre acéstă dînă «ceĭ morboșĭ, venindu-șĭ când și când ce-va în fire, se dice că «murmură din buze: *Filmo!* dar nu mĕ chinui așa tare, ci értă-mĕ!»

Mangĭucă maĭ adaugă:

«Tóte aceste despre dîne le-am audit și scris dela muierile sciu- «tóre din Sichevița, maĭ vîrtos însă dela Ana Jurescu de acolo».

Acéstă narațiune este pentru noĭ cu atât maĭ prețiósă, cu cât se póte garanta perfecta eĭ autenticitate. Mangiucă nu întrevedea de loc marea importanță istorică și linguistică a celor povestite d-sale de către baba Ana dela Sichevița. Entusiast pentru elementele latine ale naționalitățiĭ române, inamic a tot ce nu e *pur roman*, fórte reŭ dispus maĭ cu deosebire pentru orĭ-ce lucru nemțesc, filologul bănățén șĭ-ar fi impus, de sigur, patriotica datoriă de a nu lăudà «frumósele credințe ale poporuluĭ nostru despre locuința dînelor», dacă ar fi bănuit câtușĭ de puțin că ele sunt tocmaĭ... *gotice*!

Patologicesce vorbind, ḑîna Filma, așa după cum o vedem în scenarul din legenda luĭ Mangĭucă, unde bolnavul o invócă «din când în când venindu-șĭ în fire», nu e alt ce-va decât febra, al căriĭ epifenomen ordinar este delirul, *τὸ παραφρονεῖν* al luĭ Ippocrat. Acéstă explicațiune medicală concórdă, precum ne vom încredința îndată, cu înțelesul etimologic al cuvîntuluĭ.

Tremurul este punctul comun, unde febra se cĭocnesce și se confundă cu diversele fase ale spaĭmeĭ, astfel că, luându-se una drept alta, în maĭ multe limbĭ însușĭ numele *febreĭ* derivă din noțiunea *spaĭmeĭ*.

La Francesĭ «frayeur» și «effroi», doue nuanțe de spaĭmă, provin din latinul «frigor», de unde la noĭ frigurĭ «febră».

La Serbĭ febra se chiamă **грозница**, dela **гроза** «terόre», ultimul grad de spaĭmă.

Cuvîntul nostru frică, la Albanesĭ frikă, este acelașĭ cu grecul *φρίκη* «tremur», de unde *φρικώδης πυρετὸς* «febră».

Latinul febris «frigurĭ» se află în legătură cu grecul *φέβομαι* (mĕ tem) și cu germanul «bebe» (tremur).

In monumentele paleo-slavice, febra se numesce **трѧсавица**, **трѧсъкъ**, **трѧсьца**, bulgăresce «tresopatkă» saŭ «treskă», din aceiașĭ radicală ario-europeă cu sensul de tremurare, din care Persiĭ aŭ făcut «tars» (spaĭmă), la Osetinĭ «tharsin» (temere), în limba zendică «tarsti» (spaĭmă) etc.

Boemesce «třas» însemnéză spaĭmă, ĭar «třasawka» febră.

In limba persiană spaĭma se ḑice «bîm», bóla în genere «bîmarî», un fel de febră în specie «bîmarî siah», literalmente spaĭmă négră (Vullers, Lex. Persic. I, 304).

Maĭ pe scurt, ḑîna Filma, care represintă «febra» sub raportul medical, prin însășĭ acésta ar puté să fie «spaĭmă» în privința linguistică; adecă, în vre-o limbă óre-care — vom cerceta maĭ jos în care anume — cuvîntul *filma*, maĭ 'nainte de a trece la «febră», putea să fi avut semnificațiunea generală de «spaĭmă».

Omul primitiv, înzestrat cu «corpolentissima fantasia» după expresiunea luĭ Vico, dă obiectivitate tuturor impresiunilor sale, fie

interne saŭ externe. Un pasagiŭ din cartea luĭ Iob (IV, 13—17) ḑice: «In gândurile visurilor de nópte, când somnul cade peste «ómenĭ, témă și cutremur m'aŭ întimpinat și făcură să se cutre«mure tóte ósele mele, și un duh trecu pe dinaintea mea, și pĕrul «mi se sburlì pe cap; el stătù, dar nu cunoscuĭ fața sa; un chip «erà înaintea ochilor meĭ...» In acest pasagiŭ, ca și în legenda bănățénă a luĭ Mangiucă, un bolnav, delirând în frigurĭ, vede «un chip înaintea ochilor seĭ», un chip atât de teribil încât «i se sburlesce pĕrul pe cap», și care totușĭ nu e în realitate decât «spaĭma-febră» personificată.

Asemenĭ fenomene, fie «spăĭmă», fie «febră», fie ambele întrunite, ne apar adesea în mitologia diferitelor popóre, când ca ḑeĭ, când ca ḑîne, căcĭ sexul depinde de genul gramatical al cuvîntuluĭ.

La vechiĭ Romanĭ spaĭma erà represintată prin ḑeiĭ Pallor și Pavor.

La Elenĭ — prin ḑeul *Φόβος*, din aceiașĭ radicală *φεβ* (temere), din care am vĕḑut maĭ sus că derivă latinul «febris».

La Slaviĭ din Carniolia, ḑînele corespunḑĕtóre Furielor din mitologia clasică se chiamă **дражєна** și **страшница** (Venelin, Болгаре, Moscva 1829 t. I, p. 145); cel de'ntâiŭ cuvînt dela **дрѫжȣ** (tremur), cel-lalt dela **страхъ** (frică).

Ḑeul de destrucțiune din mitologia indiană, teribilul Çiva, acela din sudórea căruĭa — după Mahâbhârata — s'a născut febra (Muir, Sanscrit texts t. IV, p. 314), se chĭamă Bhîma, adecă «spaĭmă». Acelașĭ nume îl pórtă de asemenea în monumente sanscrite maĭ multe alte ḑeitățĭ reutăciόse secundare, iar sub forma-ĭ cea femeiéscă Bhîmâ el se aplică la ḑeița morțiĭ Durgâ și la o nimfă din cele ḑise «apsarasas», a cărora principală misiune este de a perde pe muritorĭ saŭ de a-ĭ înnebuni (Roth-Böhtlingk, Sanskrit-Wtb. t. V, p. 294; Gubernatis, Mitol. Vedica 1874 p. 193).

Pentru spaima luată în sens exclusiv de febră, selbateciĭ Mantra, carĭ locuesc în Indo-china pe peninsula malaică, aŭ un ḑeŭ special numit Hantubara-sisip (Ujfalvy, Revue de philol. t. II p. 139).

La Perşĭ, febra este «o ḑînă roşiă cu pĕr de flacărĭ» (Tylor, Anfänge d. Cultur t. I p. 292).

In literatura sanscrită, febra e «regele bólelor» (Roth-Böhtlingk, III, 168); rege, nu regină, căcĭ sanscritul jvara (febră) e masculin.

Romaniĭ, la carĭ febra era femeiă, avea pe ḑîna Febris. O inscripţiune găsită în valea Haţeguluĭ în secolul XVI (Ackner-Müller, Inschr. in Dacien p. 19) sună:

FEBRI. DIVAE. FEBRI
SANCTAE. FEBRI. MAGNAE.
CAMILLA. AMATA. PRO.
FILIO. MALE. AFFECTO
P.

La Elenĭ divinitatea febreĭ era *Ἠπίαλος* saŭ *Ἐφιάλτης*, aceiaşĭ—póte—pe care Omer (Odyss. V, 396) o numesce «demon de spaĭmă», descriind cumplitele durerĭ ale unuĭ bolnav.

In descântecele rusescĭ, febra este personificată prin doĕ-spre-ḑece ḑîne «nepeptenate» şi «neîncinse» (Sacharov, Сказанія русскаго народа t. I, part. 2 p. 24).

«...Druh — ḑice Pictet (Origines indoeurop., ed. 1863 t. II p. «635—6) — s'aplique dans le Rigvêda à une espèce de démon «mâle ou femelle, et signifie malfaisant, nuisible, de la racine druh, «nocere velle, odisse. De là aussi drôha, drôgha, malice, offense, «haine, drôgdhar, ennemi, offenseur, druhvan, drôhin, qui cherche «à nuire, malin, etc. Cette personnification du mal reparaît chez les «Iraniens dans la Druj (au nomin. Drukhs) du Vendidad (Farg. «VIII, passim), le démon femelle qui se jette sur les cadavres et «qu'il faut chasser par divers procédés. Les inscriptions de Persé«polis offrent Druga comme le nom d'un esprit malin..... Un cor«relatif du démon indien Druh est le lithuanien drugis, fièvre et «surtout frisson fébrile. La fièvre, en effet, était considérée comme «produite par un mauvais esprit, et personnifiée comme tel».

La Boemĭ, după cum am vĕḑut maĭ sus, třasawka este «febră»,

iar třas «spaĭmă»; dar acelaşĭ Třas ne apare în anticele poesiĭ boeme dela Kraledvor ca «ḑeŭ al spaimeĭ»:

«...ze stienov lesniech virazi Třas...»

Nu vom căutà de a maĭ îmmulțì analogiele.

Ele sunt de ajuns pentru a ne convinge că Filma, prin care se idealiséză febra la Româniĭ din Bănat, póte să aibă sensul etimologic de «spaimă».

Dacă însă Filma însemnéză în adevĕr spaimă, acésta cată să fie anume în vre-una din acele limbĭ, cu carĭ naționalitatea română va fi avut óre-când vre-un punct de atingere, iar maĭ în specie Româniĭ din Bănat.

Pentru a nu ne abate dela cererile metodeĭ linguistice, să stabilim maĭ întâiŭ condițiunile fonetice ale cuvîntuluĭ *filma*.

În limba română silaba **fi** este tot-d'a-una originală, adecă nu provine nicĭ-o-dată din **fa-**, **fe-**, **fu-**, saŭ din vre-o altă combinațiune silabică. Ca exemple avem: fiŭ (fio), fiĭu (filius), fiĭastru (filiaster), ficat (ficatum), fig (figo), fir (filum), fildeș (turc. fildiș), fistic (turc. fistîq), fitil (turc. fitil), fișec (turc. fișek), filă (*φύλλα*) etc. Din maghiarul «kép» Româniĭ aŭ făcut «chip», dar pe maghiarul «fél» nu l'aŭ schimbat în «fil», ci l'aŭ lăsat «fel».

Incă odată dară, orĭ unde se află la noĭ silaba **fi-**, aceeașĭ silabă **fi-**, iar nu alta orĭ-și-care, trebue să fi fost în limba de unde s'a luat cuvîntul.

Prototipul cel immediat al Filmeĭ române nu póte fi falma, felma, fulma, flama etc., ci neapĕrat filma.

Constatarea acestuĭ punct fonetic ne înlesnesce calea, înlăturând orĭ-ce etimologiă nemetodică.

Să ne întrebăm dară: de unde óre să fi luat Bănățeniĭ pe ḑîna Filma?

Citind legenda, pe care ne-o dă Mangiucă, ne-a isbit din capul loculuĭ caracterul vechiŭ germanic al totalitățiĭ:

1. Ḑînele călĕtoresc prin țéră;

2. Ele pórtă sufletele ómenilor morțĭ;
3. Filma e cea maĭ mică din ḑîne;
4. Ea este tot-o-dată cea maĭ rea;
5. Cele-lalte ḑîne se tem de dînsa.

In mitologia scandinavă asemenĭ ḑîne se numiaŭ Norne.

In saga Nornagestr, scrisă după celebrul scandinavist Rafn în secoliĭ XI saŭ XII (Antiquités russes, t. I, p. 211), treĭ Norne, călĕtorind prin țéră (thar fôru thâ um landit völvur), nemeresc la un copil în légĕn; pe când cele douĕ maĭ marĭ îl bine-cuvintéză cu dărniciă, se scólă cea maĭ mică (hînyngsta nornin) și'l blastemă (Dietrich, Altnord. Lesebuch p. 320).

Iacob Grimm (Deutsche Myth. 1854, p. 381) reproduce următórea narațiune, nu maĭ puțin caracteristică, dintr'un poet german de pe la 1200:

«Treĭ surorĭ ḑîne călĕtoriaŭ prin țéră (ziehen durchs Land) pen-«tru a căută de nevoile ómenilor. Cele dintâiŭ douĕ, pré-bune și «nesocotite, voiaŭ cu grabă să sbóre în ajutorul altora. Cea de a «treia însă, la care ele se supuneaŭ (als höhere Macht verehren), «numind'o dómnă a lor, nu-ĭ lăsà să facă binele (werden aber von «der dritten zurückgehalten)...»

În «Istoria Danică» a luĭ Saxo Grammaticus, iarășĭ un scriitor scandinav din secolul XII, se descriŭ de asemenea treĭ ḑîne, dela carĭ depind sorțile omenescĭ și dintre carĭ cele dintâiŭ douĕ sunt bune, iar cea maĭ mică rea: «tertia vero protervioris ingenii invidentiorisque studii femina», — pasagiŭ asupra căruia Grimm (op. cit. p. 387) observă: «die dritte Nymphe ist wiederum die bösgesinnte, das Geschenk der beiden ersten verringernde »

În fine, în vechea mitologiă nordică ḑînele Norne ne apar și ca Valkirie, adecă alegĕtóre, avênd misiunea de a luà și a purtà sufletele celor morțĭ.

Maĭ repetăm dară, nemic nu póte fi maĭ vechiŭ germanic ca cele cincĭ trăsurĭ din legenda luĭ Mangĭucă:

1. Ḑînele călĕtoresc prin țéră;
2. Ele pórtă sufletele ómenilor morțĭ;

3. Filma e cea maĭ mică dintre dîne;
4. Ea este tot-o-dată cea maĭ rea;
5. Cele-lalte dîne se tem de dînsa....

Un asemenea complex de elemente constitutive nu ne întimpină nicăirĭ aiurĭ, nicĭ chiar în miturile slavice, atât de înrudite de almintrelea cu cele germanice (cfr. Potebnia, О долѣ, în Древности, Moscva 1865, p. 153—96).

Este remarcabil că la Slavĭ, atuncĭ când dînele lor se apropiă în unele puncturĭ de Norne, totușĭ vedem că și acolo tocmaĭ cele maĭ marĭ sunt maĭ grabnice a face reŭ, iar cea maĭ mică le maĭ reține, adecă un fenomen diametralmente opus aceluia din mitologia scandinavă (Potebnia, op. cit. 192; Grohman, Sagen aus Böhmen 1863 p. 4; Miladinovtzi, op. cit. p. 16—19).

O excepțiune pînă la un punct forméză Croațiĭ.

La dînșiĭ așa numitele dîne Rodienițe saŭ Sudienițe se asémĕnă ére-cum cu Nornele scandinave. Profesorul Valjavec a scris în astă privință o monografiă întrégă, fórte interesantă, în care constată că și la Croațĭ cea maĭ mică din dîne este generalmente maĭ rea (ap. Jagić, Književnik 1865 t. II p. 53). Dar acéstă apropiare e numaĭ parțială, nu totală ca asemĕnarea ce se observă între dînele germane dela nord și între cele bănățene ale luĭ Mangiucă. Croațiĭ nu confundă nicĭ-o-dată pe Norna, adecă dîna prevestitóre a sorților, cu Valkyria, care pórtă sufletele ómenilor morțĭ. Apoĭ dînele lor nu călĕtoresc într'un mod sistematic. In fine, însușĭ Valjavec convine că, ceĭ-lalțĭ Slavĭ ne avênd nimic analog, s'ar puté bănui că Croațiĭ vor fi împrumutat concepțiunea lor despre dîne anume dela Germanĭ. Să nu uităm vechea observațiune a luĭ Șafarik (Slow. starožitnosti p. 548) că dintre toțĭ Slaviĭ cele maĭ multe gotisme se află la Serbĭ.

Grimm (D. Myth. p. 407) avusese dară și nu încetéză de a avé dreptate când a dis: «noțiunea dînelor ursitóre nu s'a desvoltat la Slavĭ».

Acì este locul de a se încrucì orĭ-cine dinaintea lipseĭ de metodă a reposatuluĭ Cihac. Deși dîna Filma nu are absolut nimic

slavic și deși nicĭ o-dată slavicul **vi** nu trece la Românĭ în **fi**, totușĭ Cihac nu s'a sfiit a afirmà (Dict. II p. XVI) că Filma nu e alt ce-va decât *Vilama*, dativul plural din serbul *Vila* «dînă»: «Le serbe moliti se Vilama est le datif pluriel que les Roumains du Banat ont changé en Filma». Cu o asemenea nouă teoriă linguistică despre trecerea tuturor labialelor una într'alta, și maĭ ales despre paternitatea dativuluĭ plural, Cihac ar fi putut să susțină că «episcop» se trage d'a-binele din «vobiscum»!

Nicĭ ceĭ-lalțĭ vecinĭ aĭ Românilor — despre dînele Ungurilor, bună-óră, se póte vedé monografia luĭ Ipolyi (Magyar myth. 1854 cap. IV) — nimenĭ afară de vechiĭ Germanĭ, nu ne înfățișéză întrunite cele cincĭ puncturĭ esențiale din narațiunea luĭ Mangiucă:

1. Dînele călĕtoresc prin țéră;
2. Ele pórtă sufletele ómenilor morțĭ;
3. Filma e cea maĭ mică din dîne;
4. Ea este tot-odată cea maĭ rea;
5. Cele-lalte dîne se tem de dînsa...

După ce am constatat tiparul vechiŭ germanic al întregeĭ legende despre dîna Filma, acum soluțiunea ni se presintă dela sine.

În limba gotică, pe care o vorbiaŭ nu numaĭ Goțiĭ propriŭ dișĭ, dar și Gepidiĭ ceĭ de lângă Tisa, *filma* încemnéză «spaimă».

Textul luĭ Ulfila ne dă acest cuvînt de patru orĭ, de două ca nume și de două ca verb, în câte-patru casurile cu prepozițiunea **us** (din), care însă este aci cu totul indiferinte, ca și 'n goticul «**us**-agiths» (spăimîntat) din «agis» (spaimă), saŭ ca și preposițiunea analógă ex în al nostru s-paimă din «expavimen».

Ca nume, goticul *film-*, de genul feminin, se traduce tot-d'a-una prin «spaimă».

Iată texturile:

I. Marc XVI, 8:

Ulfila: dizuh thun sat ijos reiro jah us-*filmei*...

Vulgata: invasit autem eas tremor et *pavor*...

Românesce: eraŭ cuprinse de cutremur și de spaimă...

II. Luca V, 26:

Ulfila: jah us-*filmei* dissat allans...

Vulgata: et *stupor* prehendit omnes...

Românesce: și *spaima* a cuprins pe toțĭ...

Ca verb, goticul *film-* se traduce prin «uimire», adecă situațiunea în care omul îșĭ perde cumpĕtul:

III. Marc I, 22:

Ulfila: jah us-*filmans* vaurthun...

Vulgata: et *attoniti* fuerunt...

Românesce: și s'aŭ *uimit*...

IV. Luca XI, 43:

Ulfila: us-*filmans* than vaurthun allai...

Vulgata: *attoniti* autem facti sunt omnes...

Românesce: și se *uĭmiaŭ* toțĭ..

Löbe, Gaugengigl, Diefenbach și alțiĭ confundă pe goticul ulfilian «film-» (spaimă) cu germanul — nu goticul — «film» (pele), explicând spaima prin rădicarea peleĭ saŭ prin eșire din pele. Precum românul «speriare» (=ital. spaurare) nu se înurdesce câtușĭ de puțin cu românul «pĕr» (=pilus), deșì «sper» și «pĕr» se asémĕna în aparință, tot așa germanul «film-» (pele) este absolutamente alt-ceva decât goticul «film-» (spaimă).

«Film-» (pele), după legea corespundințeĭ fonetice, nu diferă decât numaĭ dóră prin sufix de grecul πέλλα și de latinul «pellis», pretutindenĭ cu acelașĭ ințeles concret de «pele»; cât despre «film-» (spaimă), Fick este cel dintâiŭ care a isbutit să limpedéscă originea acesteĭ vorbe. Ca temă verbală, goticul «film-an» (uimire) corespunde vechiuluĭ scandinav «fâlm-a» (tremurare) și greculuĭ πελεμ-ίζω (sguduire); ca temă nominală, goticul «-film-ein-» (spaimă) ne conduce — póte — la grecul παλμός (bătaiă de inimă); ca punct de plecare comun pentru acéstă întrégă familiă de cuvinte, este radicala «pal», conservată în latinul «pel-lo» (împing) și în grecul πάλ-λω (scutur); în fine, ca sens fundamental, o mișcare violentă saŭ — maĭ bine — febrilă (Kuhn, Zeitschr. XIX, 262 — 3; Fick, Vergl. Wtb.[2] p. 373; idem, Ehemalige Einheit p 234, 339).

Se scie că tulpina germanică primordială se despărțià din capul locului în treĭ ramure: cea gotică, cea scandinavă și cea teutonică. Tóte popórele germanice, cu carĭ Româniĭ, direct saŭ indirect, mult saŭ puțin, aŭ avut a face încóce dela secolul VII până astă-ḑĭ, aparțin fără excepțiune ramureĭ teutonice. In acéstă ramură teutonică, care se desbină în sute de dialecte și sub-dialecte, cuvîntul *film-* (spaimă), fie ca verb, fie ca nume, nu se găsesce nicăirĭ. Chiar în ramura scandinavă, maĭ apropiată de cea gotică și dela care avem prețióse monumente literare începênd din secolul VIII, acéstă vorbă nu se află cu vocala **i**, ci numaĭ cu **â** în fâlma (tremurare, saŭ cel mult cu **e**, dacă vom admite ca făcênd parte din aceiașĭ familiă pe islandesul felmr «spaimă» (Höfer, Zeitschr. f. die Wiss. d. Spr., t. III p. 58). Prin urmare, Româniĭ Bănățenĭ aŭ putut împrumută pe ḑîna Filma exclusivamente din limba gotică, nu însă dela Goțiĭ propriŭ ḑișĭ, cu carĭ n'aŭ fost nicĭ odată în contact, ci dela aceĭ Gepiḑĭ de lângă Tisa, cu carĭ s'aŭ învecinat, la marginea occidentală a Bănatuluĭ, în curs maĭ bine de un secol.

Dejà la Gepiḑĭ, póte și la Goțiĭ propriŭ ḑișĭ, vorba *film-*, afară de sensul seŭ ulfilian de «spaimă», cată să fi însemnat o ḑînă, o Nornă saŭ Valkyriă, căcĭ Româniĭ Bănățenĭ împrumutară dela dînșiĭ nu un cuvînt comun, ci anume personificațiunea cea mitică, ba încă în legătură cu o legendă întrégă de un caracter vechiŭ germanic fórte pronunțat: «ḑînele călĕtoresc, purtând sufletele óme-«nilor morțĭ, iar cea maĭ rea din ele, deși e maĭ mică, totușĭ po-«runcesce ḑînelor celor bune».

Negreșit însă că în fragmentul biblic al luĭ Ulfila, de vreme ce este biblic, nicĭ că se póte aștepta cine-va de a întâlni o accepțiune păgână a vorbeĭ *film-*. In acest mod, cercetarea nóstră umple o lacună în mitologia gotică.

Din cele două cuĭburĭ ale Românismuluĭ, unul la Olt și cel-lalt la Timiș, Oltenia a fost scutită aprópe cu desăvîrșire de invasiunĭ străine, și totușĭ nu se póte dice că ea șĭ-a păstrat naționalitatea maĭ bine decât Bănatul, unde Românul a fost necontenit în contact cu tot felul de némurĭ barbare. Ceĭ maĭ plugarĭ dintre toțĭ Româniĭ prin însășĭ natura unuĭ pămînt roditor peste mĕsură, Bănățeniĭ se împăcaŭ cu Hunniĭ, cu Gepidiĭ, cu Avariĭ, cu Slaviĭ, cu Unguriĭ, hrănindu-ĭ pe toțĭ rîndurĭ-rîndurĭ și lăsându-ĭ apoĭ pe toțĭ să plece înainte, pe când Românul rĕmânea pe loc, adevĕratul *ausoniu* al țĕriĭ dela Attila și până astădĭ. Ne'ntrerupta atingere cu străiniĭ l'a fácut pe de o parte maĭ gelos de propria sa naționalitate și maĭ conservator de frică de a n'o perde; dar tot-odată, pe de altă parte, memoria aceleĭ atingerĭ s'a petrificat pe nesimțite, ca nisce straturĭ suprapuse, în graiul și în legenda Românilor din Bănat, astfel că numaĭ la dînșiĭ noĭ maĭ găsim unele tradițiunĭ etnice medievale, pe carĭ în deșert le-am căută în Oltenia, cu atât și maĭ puțin în Ardél.

Vom da un exemplu saŭ două.

Am vorbit maĭ sus despre Gepidĭ, carĭ nu eraŭ decât o ramură de Goțĭ. După aceștĭ Goțĭ, precum îĭ numesce Priscus, Bănatul a fost cotropit de Avarĭ, pe carĭ însă i-aŭ nimicit Franciĭ, anume Carloman prin fiĭul seŭ Pipin, gonindu-ĭ din regiunea Tiseĭ: «trans Tizam fluvium fugatis», după expresiunea contimporanuluĭ Eginhard (cf. Zeuss, Die Deutschen p. 738). Bănățeniĭ dară cunoscură acum două marĭ popóre germanice: pe Goțĭ și pe Francĭ. «In Bănat până «în diua de astădĭ—dice Simeon Mangiucă (Albina din Viena, 1866 «No. 88) — când vine vre-un Némț prin sate românescĭ, se iaŭ copiiĭ «după el și strigă drept semn de batjocură: Némț! Némț! *Goto-* «*Frénț!* și tot așa maĭ departe făcênd versurĭ de batjocură, parte «rușinóse, la fie-care sentință de două versurĭ în cadență repețesc: «Némț! Némț! *Goto-Frénț*!» Din generațiune în generațiune mumele românce din Bănat aŭ făcut pe copiiĭ lor să urască pe vechiĭ asupritorĭ *Goțĭ* și *Francĭ*, carĭ vorbĭaŭ de o potrivă nemțesce și

ale cărora numĭ, întrunite în singurul *Gotofrénţ*, aŭ ajuns acolo până la noĭ ca un archaism supra-vieţuit în graiul cel copilăresc.

S'a repetat mereŭ că «Ler-Dómne», obicĭnuitul refren al colindelor române, este o reminiscenţă despre împĕratul Aurelian. Acéstă opiniune n'are nicĭ un temeiŭ, şi chiar nicĭ un sens. In cursul meŭ dela Facultatea de Litere din Bucurescĭ, eŭ am demonstrat dejà că acel «Ler-Dómne» nu este alt ceva decât «Lar-Dominus» al mitologieĭ romane. Aurelian, în orĭ-ce cas, nu putea să fi fost drag Românilor din Dacia, pe carĭ tocmaĭ dînsul i-a trădat, lăsându-ĭ fără administraţiune şi fără legiunĭ în prada barbarilor. O amintire despre Aurelian s'a păstrat totuşĭ, însă numaĭ la Bănăţenĭ; şi causa este că acest împĕrat, Dac de origine şi fórte celebru prin vitejiă, se născuse la Sirmium, actualul Mitrovitz, în faţa saŭ la cósta Bănatuluĭ. Legenda cea bănăţénă despre Aurelian merită a fi atinsă acì măcar în trécĕt.

Fraţiĭ Schott, în colecţiunea lor cea germană de basmurĭ române din Bănat (Walachische Mährchen, Stuttg. 1845 p. 213, 357), aŭ publicat unul întitulat «Mandschiferu», care le-a fost comunicat din Oraviţa. Nesciind românesce, fraţiĭ Schott explicaŭ pe *Mângiferu* prin francesul «mange-fer», ceea ce ar fi la noĭ *Mâncă-feru,* nicĭ o dată însă «Mângiferu», care e pur şi simplu rostirea bănăţénă cea dialectală pentru numele compus *Mân'-de-feru,* franţuzesce «main-de-fer».

Să se observe că în Mân'-de-feru, «mân'» nu este o scurtare din forma obicĭnuită «mână», ci e forma românéscă cea veche organică «mânu», la plural articulat «mânule», care nu odată ne întimpină în tipăriturile din secoliĭ XVI şi XVII, bună-óră în următórele douĕ exemple după Cipariu (Principia p. 129):

1. Pentateucul Orăştian din 1581: «*mânule'i* era flocóse ca a lui Isav fratelui său *mânu*...»

2. Omiliarul moldovenesc din 1643: «şi ai în cap cunună şi în *mânu* stég....»

«Mân'-de-feru» este dar archaicul «Mânu-de-feru».

In basmul din Oravița, saŭ maĭ bine în legenda transformată în basm, Mân'-de-feru este un om din popor, care îșĭ începe cariera ca ostaș de rând, fórte sărac și fórte cheltuitor, plăcêndu'ĭ maĭ mult vinul decât femeile, dar de o forță fisică și de o vitejiă atât de prodigióse, încât îngrozesce pe toțĭ și la urma urmelor ajunge împĕrat. Este caracteristic maĭ cu samă, cum Mân'-de-feru tăià ómeniĭ cu sutele și cu miile, ca și când ar fi nesce musce.

N'are cine-va decât să alătureze legenda bănățenéscă cu biografia luĭ Aurelian cea scrisă de Flavius Vopiscus, unde ni se spune întocmaĭ așà despre sărăcia și cheltuelile acestuĭ împĕrat, eșit din poporul de jos: «humiliori loco natus», plăcêndu'ĭ maĭ mult vinul decât femeile: «vini et cibi paulo cupidior, libidinis rarae», ș'apoĭ de o forță fisică extra-ordinară: «nervis validissimis», și atât de vitéz, atât de tăietor de ómenĭ, încât într'o singură bătăliă a ucis cu mâna sa patru-ḑecĭ și opt dușmanĭ, iar în diferite bătăliĭ din acelașĭ resboiŭ peste nouĕ-sute cincĭ-ḑecĭ: «Aurelianum manu sua bello Sarmatico uno die quadraginta et octo interfecisse, plurimis autem et diversis diebus ultra nongentos quinquaginta».

De ce însă Bănățeniĭ îl numesc pe Aurelian *Mân'-de-feru?* îl numesc așà fiind-că tot așà îl numiaŭ chiar vechiĭ Romanĭ, tocmaĭ legionariĭ carĭ serviaŭ sub dînsul pe când el era încă numaĭ colonel, «tribunus militum», spre a'l deosebì prin acéstă poreclă de un alt colonel Aurelian, maĭ puțin bătăios decât dînsul. Ne-o spune fórte neted Flavius Vopiscus: «quum essent in exercitu duo Aureliani tribuni, hic, et alius qui cum Valeriano captus est, huic signum exercitus apposuerat *manus ad ferrum,* ut si forte quaereretur quis Aurelianus aliquid vel fecisset vel gessisset, suggereretur: Aurelianus *manu ad ferrum,* atque cognosceretur».

Intre latinul «Manu-ad-ferrum» și între românul «Mân'-de-feru» există aceiașĭ diferință prepoșițională ca franțusesce între «main-de-fer» și «main- au-fer».

Mân' de-feru, «manu-ad-ferrum», iată dară singurul Aurelian cunoscut Românilor, și numaĭ celor dela Timiș, permițêndu-ne astfel

a înșira acum cronologicesce continuitatea cea teritoriată a elementuluĭ românesc din Bănat:

sub Traian;
sub Aurelian;
sub Hunnĭ;
sub Gepiḍĭ;
sub Francĭ...